

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DENEME

RONİ MARGULİES

“Bugün pazar, Yahudiler azar”

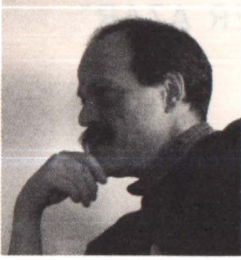
İstanbul Yahudileri hakkında
kişisel bir gözlem

RONİ MARGULİES “Bugün pazar, Yahudiler azar”

KANAT

“BUGÜN PAZAR, YAHUDİLER AZAR”
RONİ MARGULİES

RONI MARGULIES, 1955'te İstanbul'da doğdu. Robert Koleji bitirdikten sonra İngiltere'nin çeşitli üniversitelerinde okuyarak iktisat doktoru oldu. Hiç iktisatçılık yapmadı. İstanbul'dan 1972'de ayrılalı beri Londra'da yaşıyor. Devrimci, şair, tercüman. İlk şiir kitabı 1991'de yayımlandı, bunu beş şiir kitabı, çocukluk anıları, dört tercüme şiir kitabı, siyasi tercüme ve edebiyat, siyaset, tarih konularında sayısız

dergi ve gazete yazısı izledi. Son şiir kitabı *Saat Farkı* ile 2002 Yunus Nadi Şiir Ödülünü kazandı. Bugünlerde, Batı'nın "Korkunç Türk" imajının günlük hayata yansımaları üzerine çalışıyor. Yayımlanmış şiir kitapları: *Her Rind Bilir* (Remzi Kitabevi, 1991), *Gün Ortasında* (Korsan Yayınları, 1992), *Mağrur Olma Padişahım*, (YKY, 1994), *Bilirim Niye Yanık Öter Ney* (YKY, 1996), ilk dört kitabını bir araya getirdiği *Uzaklıklar* (Adam Yayınları, 2000), *Elsa* (Adam Yayınları, 2000), *Saat Farkı* (Adam Yayınları, Ocak 2002). *Gülümser Çocukluğum Arımdan* (Adam Yayınları, 2000) adlı bir anı kitabı ve *Manastır'da İlân-ı Hürriyet, 1908-1909 Fotoğrafçı Manakis Biraderler* (YKY, 1997) adlı bir fotoğraf albümü de yayımlanan Margulies'in Türkçeye çevirdiği bazı şairler: Ted Hughes, Philip Larkin ve Yehuda Amichay... Kanat Kitap'tan daha önce *Şiir, Yahudilik Ve saire* adlı deneme kitabı yayımlanmıştı.

“Bugün Pazar, Yahudiler Azar”

**İstanbul Yahudileri hakkında
kişisel bir gözlem**

RONİ MARGULİES

Kanat Kitap 49
Deneme dizisi 10
“BUGÜN PAZAR, YAHUDİLER AZAR”
RONİ MARGULİES
Anı • Deneme • Sosyal tarih
1. Baskı: Aralık 2006
ISBN 975-8859-52-8

© Yayın hakları Pusula Yayıncılık Ltd. Şti., 2006
Kanat Kitap, bir Pusula Yayıncılık Ltd. kuruluşudur.

Yayına hazırlayan: Mustafa Arslantunali
Düzeltili: Ceyhan Usanmaz
Kapak tasarımı: Mehmet Öztürk
Sayfa düzeni: Zeynep Aktaş
Kapak: “Anneannem masada oturuyor, tam arkasında dedem,
dedemin omuzlarında ya annem ya teyzem.
Herhalde Büyükkada’da bir piknik, 1930’lar,
tahminen günlerden pazar.”
Baskı: Şefik Matbaası, tlf. (0212) 472 15 00

Kanat Kitap
İnönü Cad. Emektar Sokak No. 24/B Gümüşsuyu 34427 İstanbul
tlf. (0212) 252 42 80 pbx • faks: (0212) 293 15 44
e-posta: kanat@kanatkitap.com
www.kanatkitap.com

*Fanny ve Josef Margulies,
Hilda ve Moiz Danon için*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ YERİNE	6
“KARA KURU KISIK GÖZLÜ YARATIKLAR”	9
Se levantaron los pipinos para harvar el bahçevan İp cambazının korkusu “Gümüşlyova, Gümüşlyova!”	
LEHLİ ve ŞPANYOL	36
“Bak, yine Yahudiler kârlı çıktı!”	
TERBİYE FARKI ve DİĞER FARKLAR	51
Kısa bir sahil şeridi	
FARKSIZLIĞA DOĞRU	85
Smyert Shpionam “Los Vedres”	
“DE LA KULA”	104

Önsöz yerine

Bu kitap Yahudiler, Yahudilik, İsrail veya Siyonizm hakkında değil. İstanbul Yahudileri hakkında. Diğer konulara, kaçınılmaz olduğu ölçüde, geçerken, elimin kenarıyla değindiğim olacak. O kadar ama. Amacım ne siyasi, teolojik veya sosyoekonomik bir kitap ne de bir anı kitabı yazmak. Bu alanlara girip çıkacağım elbet, ama amacım başka.

Ben bu kitabın son sayfalarını kaleme alırken, İsrail'in önce Gazze Şeridine, sonra Lübnan'a saldırısı yeni sona eriyordu. Bu savaş sırasında, hem günlük bir gazetenin yorum sayfalarını yönettiğim için, hem de Arap-İsrail sorunu hakkında zaten uzun zamandır yazıp çizdiğim, konuştuğum için, İsrail ve Siyonizm ve Ortadoğu hakkındaki görüşlerimi defalarca ifade etme fırsatı buldum.¹ Özellikle Müslüman yanı ağır basan yayın organları, İsrail'in siyasetlerini eleştiren bir Yahudi Türkiye'de nadir olduğu için (ve belki de bazıları bu tür Yahudilerin dün-

yada ve hatta İsrail’de bile bini bir para olduğunu bilemedikleri için) beni ilginç buldular, görüşlerime yer verdiler.²

Elinizdeki kitapta bu görüşlerime yer vermedim. Ne düşündüğüm satır aralarından anlaşılabacaktır elbet, ama satırların kendilerinde konu bu değil.

Ben bu kitabı İstanbul Yahudilerine bir “aşk mektubu” olarak düşündüm, öyle planladım, öyle yazdım. Aksanımdan bıyıklarına, konuşurken yaptığım el kol hareketlerinden ismi me kadar, beni ben eden önemli ve önemsiz, anlamlı ve anlamsız pek çok ayrıntıyı, niteliği, özelliği bu cemaatten aldım. Sonra uzak düştük; hem coğrafi, hem daha başka anlamlarda aramız açıldı; bu kitap bir tür borç ödeme, bir tür teşekkür.

Bu teşekkürün Ortadoğu’da işler iyice kötü, iyice kanlıyken, 2006 sonbaharında yayınlanması tesadüf. Ama bu tesadüfün bir yararı olacağını umuyorum. İsrail’in başlattığı her savaş, işlediği her cinayet, dünyanın her yanında kendi halinde yaşayan, işine, okuluna, alışverişe giden her Yahudiye zan altında bırakır, her Yahudiye bir “suç ortaklığı” atfeder, birey olmaktan çıkıp her Yahudinin “Yahudiler” adlı uluslararası habbis bir komplonun unsuru olarak görülmesine yol açar. Bu, doğal olarak ve anlaşılabilir nedenlerle, Müslüman ülkelerde

¹ “İsrail: Irkçılığın son kalesi”, *Birgün*, 18 Temmuz 2006; “İsrail barış hareketi ve Siyonizm”, *Birgün*, 30 Temmuz 2006; “Siyonizmin nihai zaferi/yenilgisi”, *Virgöl*, sayı 99, Eylül 2006; “İsrail-Filistin tarihine bakış”, *Toplumsal Tarih*, sayı 153, Eylül 2006.

² “Görmemekte ısrar edilen gerçekler”, *Vakit*, 18 Temmuz 2006; “İsrail, insanı insanlıktan çıkaran bir yer!”, *Gerçek Hayat*, 28 Temmuz 2006, sayı 30/2006; “İsrail’in saldırılarına bir Müslüman’dan daha çok öfke duyuyorum”, *Zaman*, *Turkuaz* eki, 20 Ağustos 2006.

ve bu arada Türkiye’de özellikle böyle olur. Belki *doğal*, ama *doğru* değil. Niye doğru olmadığını bu kitapta en azından ipuçlarını vermiş olabileceğimi umuyorum. Derdim bu değildi, kitabı İsrail’in son saldırılarından bir buçuk yıl önce yazmaya başlamıştım, “Bu da işte böyle bir cemaattir, başkalarına biraz benzer, biraz farklıdır, yaşar gider,” diyecektim, ama yazılması uzunca süren her kitap İsrail’in başlattığı bir Ortadoğu savaşına denk düşmeye mahkûmdur. Bu kitap da, heyhat, öyle oldu.

Yalçın Küçük ile Soner Yalçın adımın i, e ve s harfleriyle bitmesinden benim Yahudi olduğumu hemen anlayacaklar ve Lübnan savaşını adı u, t ve z harfleriyle biten İsrail Genel Kurmay Başkanı Dan Halutz ile birlikte planladığımı belki de kitap konusu yapacaklardır.¹

Ne desem boş. Takdir okuyucunun.

Teşvikiye, Eylül 2006

¹ Ben ise Y, a, l, ç, ı ve n harflerinin ırkçılıkla ilişkisini araştırmak gerektiğini düşünüyorum!

“Kara kuru, kısık gözlü yaratıklar”

Bertrand Bareilles, XIX. yüzyıl sonlarında gelip yaşadığı İstanbul'dan 1912'de Paris'e döndükten sonra yazdığı *Constantinople et les franques* adlı kitabında şöyle bir gözlemde bulunur:

Belli başlı Yahudi merkezleri Haliç'te Balat ve Hasköy, Boğaz'ın girişinde de Ortaköy ve Kuzguncuk'tur. Bu köyler tartışmasız İstanbul'da görülebilecek en sefil yerleşimlerdir; yoksul halk derme çatma barınaklarda yaşar. Yeşilimtrak su birikintileriyle kaplı leş gibi kokan küçük sokakların kenarlarında ahşap kulübeler yığılıdır. Kenti düzenli aralıklarla istila eden kolera ve çiçek salgınları genellikle buralarda başlar. Hâlâ en vasıfsız işlerle uğraşırlar ve ticari zekâları ancak küçük hesap alanında kendini gösterir.

Doğu'da güzel kadınlar boldur, ama bazı hoş istisnalar dışında bu kadınları Yahudi mahallesinde aramamak gerekir. Bozulmuş Rebeka'lar ve Raşel'ler arasında sadece kara kuru, utangaç, soluk tenli, çıkık elmacık kemikli, kısık gözlü yaratıklara rastlayabilirsiniz.¹

Istanbul'un Yahudi kadınları kara kuru, kısık gözlü yaratıklar mıdır, değil midir, tartışılabilir, ama hâlâ bugün, annem zaman zaman evdeki eski, alınıp da beğenilmemiş, beğenilip giyilmiş ama artık modası geçmiş giysileri toplar, kendisi gibi iyi halli bir başka kadına telefon eder ve koca bir bohça dolusu giysi yoksul Yahudilere yardım eden bir hayır kurumuna gönderilir. Alışmıştır bu işi yapmaya annem; hiçbir zaman hiçbir giysiyi, ne kadar eski olursa olsun, çöpe attığına tanık olmadım. Belki Harbiye'de Arif Paşa Han'da geçen çocukluk yıllarında, aile henüz zor belâ geçinirken, ablasına artık küçük gelen giysileri giydiği ve giyim eşyalarının ömrü hakkında bir önceki neslin görüşlerini benimsemeyi öğrendiği için, belki de biz çocukların *Tante* Rozet dediği, ama bizim değil, annemin *tante*'i olan büyük teyzem Rozet'in ihtiyarlar yurdunda yeğenlerinin verdikleriyle yaşamını sürdürdüğüne tanık olduğu için.

Ne garip bir yazgı! XIX. yüzyılda diğer azınlık cemaatlerle giriştikleri rekabetten yenik çıkan ve büyük çoğunluğu yoksul düşen, bugün de birkaç bin kişi kalmışken hâlâ bir kısmı derme çatma evlerde, ihtiyarlar yurdunda ve yetimhanelerde dindaşlarının yardımıyla yaşamını ancak sürdürebilen bir cemaat, ülkenin en zengin zümresini oluşturmak zannıyla karşılaş-

¹ Bertrand Bareilles, *Istanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri* (Istanbul: Güncel Yayıncılık, 2003), s. 199-200.

Türk anti-semitizminin babası Cevat Rifat Atilhan'ın
düzinelerce baskı yapmış iki kitabının ön ve arka kapakları.

maktan hiç kurtulamaz! Küçücük, sessiz, kendi halinde bir cemaat, dünyayı ele geçirmeyi amaçlayan, koca Amerika Birleşik Devletleri'ni ele geçirmiş olan, hem kapitalizmden hem bolşevizmden sorumlu olan küresel bir komplonun unsurları olarak görülür!

Ben elli yıl önce bu cemaatin bir ferdi olarak doğdum. Doğduğum dönemde artık eskisi kadar, dedemin zamanında olduğu kadar içe kapanık ve kapalı değildi cemaat, dünya ve Türkiye hızla değişiyordu, cemaatlerarası sınırlar giderek geçirgenleşiyor, dindaşlık önemini yitiriyordu; ben de ilkgençliğimde “cemaat” kavramını pek anlamıyor, çoğunluktan ayrı bir cemaatin üyesi olduğumu algılamıyordum; algıladığımda ise “cemaat” benim için anlamlı bir kavram değildi artık. Değildi, ama ben bu cemaatin bir ferdi olarak doğdum.

Cemaat, din, kan, kimlik ve benzerleri benim için hiçbir zaman önem taşıyan kavramlar olmadıkları için, bu cemaatin faal bir unsuru olmadım hiçbir zaman; ne bir kurumunda yer aldım, ne ona özel bir yakınlık duydum, ne dostlarımı onun içinden seçtim, ne onu veya tek tek üyelerini kayırdım. Ne de, dolayısıyla, onu, üyelerini, kaygı ve sorunlarını, geleneklerini ve yaşamını iyi bildiğimi iddia edebilirim. Dahası, hem dönem artık değişmekte olduğu için, hem ailemin erkekleri, aslen de büyükbabam, aydın ve liberal, hoşgörülü ve tanrıtanımaz olduğu için, herhangi bir Avrupalı, orta sınıf, okumuş yazmış ailenin oğlunun aldığı eğitimi aldım ve kültürel yapılanmamın içinde herhangi bir dinsel, geleneksel, yerel unsur yok denecek kadar azdı. Cemaatle tanışıklığım bu nedenle de zayıf kaldı.

Nihayet, siyaseten ve özellikle de Siyonizm, İsrail ve Filistin konularında cemaatin büyük çoğunluğunun görüşleriyle çeliştiğim için, cemaatin en azından “resmi” ve siyasi unsurlarından düşmanlık gördüm, anti-semit olmakla suçlandım, “self-hater”¹ olduğum söylendi. Ama n’apalım, beğenseler de beğenmeseler de, beğensem de beğenmesem de, ben bu cemaatin bir ferdi olarak doğdum.

Bir zamanlar nüfusu yüz bini aşan, İmparatorluğun Selenik, İstanbul, İzmir, Edirne gibi başlıca kentlerinde önemli bir azınlık oluşturan cemaat, defalarca göç etmiş, ettirilmiş, sindirilmiş, sinmiş, ben doğduğumda toplumsal ve iktisadi açılardan çoktan anlamsızlaşmış, kırk milyonluk nüfus içinde on beş yirmi bin kişilik, gerçek bir “azınlık” olmuştu.

Doğumumdan otuz yıl öncesine kadar, doktorsuz bir ülkede doktor, tüccarsız bir ülkede tüccar, tek dilli bir ülkede çok dilli, içine kapalı bir ülkede uluslararası ilişkileri güçlü bir insan grubu olarak nicel ağırlığının ötesinde bir önem taşıyan cemaat, ben doğduğumda artık niceliğinin önemsizliğine ric’at etmiş, toplumsal ağırlığını kaybetmişti. Ne Naxos Dükü Nassı vardı artık, ne Mehmet Reşat’ın ve Mustafa Kemal’in dışçisi Sami Günzberg; ne banker Camondo yaşıyordu, ne Türkçülüğün babalarından Munis Tekinalp, nam-ı diğer Moiz Kohen. Önde gelen isimleri Jak Kamhi ve İshak Alaton gibi bir iki zengin işadamıydı cemaatin artık.

¹ “Kendi kendinden nefret eden.” Siyonist söylemin, anti-siyonist Yahudiler için kullandığı ifade.

Se levantaron los pipinos para harvar el bahçevan

Ama hiçbir zaman tam olarak anlayamadığım bir özelliği daha vardı cemaatin. Teyzem Charlotte’u ele alalım. Dünya görüşü, kendine biçtiği paye, davranışları, çevresindekilere yaklaşımı ancak “aristokrat” olarak tanımlanabilir. Bunda belki de şaşacak bir şey yoktur, zengin bir kadındır çünkü. Ama bir Fransız aristokrati, bir *Comtesse* sanmaktadır kendini; Tahtakaleli ithalat komisyoncusu Moiz’in kızı ve Çanakkale doğumlu, alçak gönüllü, başarılı fayans ve porselen fabrikatörü Soli’nin karısı değil, köklü bir Paris ailesinin en parlak yıldızıdır adeta. Fransızca konuşur, Paris modasını izler, kız kardeşleri dahil herkesi küçük görür. İstanbullu Acıman ailesinin bir kolu olduğunu sandığım Mısırlı ailenin oğlu Andre Acıman’ın anılarını¹ okuduğumda hayretler içinde kaldım. Ben teyzemi nevi şahsına münhasır sanırdım; üç aşağı beş yukarı yaşıttım olan Acıman ise kendi anneanesiyle babaannesini anlatırken teyzemi anlatıyor gibiydi! Kocasını her kurduğu işi batırır ve gide-rek parasızlaşırken, herkesin “Princesse” diye hitap ettiği babaanne Kahire’nin daracık, tozlu sokaklarında beyaz şemsiyesi ve dantelli giysileriyle Paris operasına gitmektedir adeta!

“Princesse” ile Charlotte özellikle kendini beğenmiş kişiler olabilirler, ama Ortadoğu’daki Yahudi cemaatlerinin ortak bir özelliğini de yansıtıyorlar biraz. Müslüman ülkelerdeki, Doğu toplumlarındaki Batılı azınlık adeta Yahudiler. Kendilerini biraz öyle düşünür, biraz öyle davranırlar. Avrupalı gibi, bura-

¹ Andre Acıman, *Out of Egypt* (New York: Riverhead Books, 1994).

larda geçici olarak, pek de istemeyerek bulunuyormuş ve bir gün anavatana, gerçek uygarlığa dönecekmiş gibi.

Ortadoğu'nun çöllerinde, hurmalıklarla zeytin ağaçları arasında Araplar kadar uzun ve Türklerden daha uzun zamandır yaşayan bir toplumun kendisini Fransa'yla, Avrupa'yla özdeşleştirmesi, tarihin iyice matrak bir cilvesi. Tüm garipliğine rağmen çünkü, Batıllık zannında bir gerçek payı da var. İstanbul Yahudilerinin hiçbirisi Türkiye'ye Filistin'den gelmemiştir elbet. Büyük çoğunluğu 1492 ve sonrasında İspanya ve Portekiz'den gelmiş ve beraberlerinde getirdikleri o günlerin Kastilya İspanyolcasını ta benim neslime kadar terk etmemiş, konuşmuş, korumuştur. Dedemle anneannem evde İspanyolca konuşurlardı, annem bilir ama konuşmaz. Ben ise, "Komimos el bronzo" ("babayı yedik") veya "Se levantar los pipinos para harvar el bahçevan" ("salatalıklar ayaklanmış bahçıvanı dövüyorlar," yani dağdan gelmiş bağdakini kovuyor) gibi çok sevip ezberlediğim tek tük ifade dışında hiç Ladino bilmem.

Hıyara "pipino" diyen bir dile sevgim sonsuz, ama benim gençliğimde cemaat artık dört elle sarılmıyordu geleneksel dile; ben de dedemin evinde kazandığım kulak aşinalığına rağmen, öğrenemedim. Çocukluğum boyunca Cumartesi öğleleri anneannelere yemeğe giden bir kişi olarak pırasa böreğine "prasipuçi," zeytinyağlı kabak kabuğuna "kaşkarikas," kaşar peynirli patlıcan dilimlerine "papuçakya"¹ dendiğini bilmiyor olmam ve anneannemi her anımsadığımda ağzımın sulanmasını engellemem mümkün değil elbet, ama damak başka,

¹ Burada işin içine Rumca karışmış, ama etimolojik ara sokaklara sapmanın yeri değil bu sayfalar.

dil başka. Benim kuşağımdan olup da her ikisini bilenler vardır kuşkusuz, ama sanırım Ladino'nun hoş bir tarihsel anıdan ibaret kalacağı günler artık yakın. *Şalom* gazetesi bile artık Türkçe çıkıyor; sadece bir iki sayfası, o da ihtiyaçtan ziyade bir geleneği sürdürmek için olsa gerek, Ladino.

Oysa, daha 150 yıl önce Alliance Israélite Universelle Edirne'de ilk "Alyans" okulunu açtığında, cemaatin ileri gelenleri okulda Fransızca öğretilmesine şiddetle karşı çıkıyor, hahamlar "Din elden gidiyor!" diye ayaklanıyordu (ama, gariptir, İzmir hahambaşı Avram Palacı ile İstanbul hahambaşı Moşe Levi itiraz etmemiş, caiz görmüş okulları). Cemaatin en yoksul, en içe kapalı olduğu o dönemde, canlı, hareketli bir toplumsal ve kültürel tabandan çoktandır uzak kalmış olan, kendini besleyip yenileyemeyen Ladino artık iyice eski, yabancı kelimelerle iyice dolu bir dil haline gelmiş olmasına rağmen din ile bir ve aynı olarak görülüyor, cemaat Tanrı'nın dili olarak düşündüğü Ladino'ya inatla sarılıyordu.¹ Ama hahamlar, Fransız emperyalizminin gücünü arkasına almış olan Alliance okullarının önünde duramadı.²

Bundandır Osmanlı Yahudilerinin, annemle teyzelerimin Fransızca konuşması, benim Fransızca bilmem. Bundandır annemin adının Claudette, arkadaşlarının adlarının Röne, İnes

¹ "The Language Controversy Among the Sephardim of the Ottoman Empire at the Turn of the Century", Albert de Vidas, *Studies on Turkish-Jewish History: Political and Social Relations, Literature and Linguistics*, ed. David F. Alta- be, Erhan Atay, Israel J. Katz (New York: Sepher-Hermon Press, 1996) içinde, s. 149.

² Bu okullar hakkında temel kitap şudur: Aron Rodrigue, Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması (Ankara: Ayraç Yayınları, 1997).

ve Lisette, anneannesinin adının Esmeralda olması. Anneannesinin anne veya babası Victor Hugo okumuş belli ki. Esmeralda'nın kocası Yusufacı kambur muymuş, bilmem, böyle bir bilgi nesilleri aşıp bana ulaşamadı.

Zamanla isim seçiminin yol göstericisi olarak romanların yerini sinema almış herhalde: Dedemin annem için Claudette adını nereden bulduğunu ne annem biliyor, ne ben düşünebiliyorum. Ne alakası var Yahudilikle? Clark Gable'ın sevgilisiyken genç yaşta bir uçak kazasında ölen, Hollywood'un güzel komedi oyuncusu Claudette Colbert geliyor ancak aklıma ve dedemin böyle gizli bir hayranlığı olabileceğini düşünmek hoşuma gidiyor, ama kim bilir?

Cemaatin isim seçimindeki bu laiklik garibime gitmiştir hep. Tahminimce Tevrat'ta ne bir Michel vardır, ne bir Jacques, ne Victor, ne Salvador, ne de Henri. Bunlar Fransız okullarının etkisinin, "Biz aslında Batılıyız" vehminin sonucu belli ki. Bense, kendi hesabıma, rahatım! Roni ismi Aaron'dan, yani Harun'dan, Musa'nın kardeşinden geliyor. Gerçi kutsal kitaba düşkünlükten değil, büyükbabamın babasının adından gelmiş adımdı.¹ Daha doğrusu, tam gelecekken, annem engellemiş. Wolfmuş genlerimin önemli bir kısmından sorumlu olan Polonyalı dişçinin adı; hem Wolf, hem İbranice kurt anlamına gelen Ze'ev annemce uygunsuz bulunmuş. Aaron değil Roni olsun demiş. Dolayısıyla, cemaat kayıtlarında adım Aaron Ze'ev iken, Türkiye devletinin kütüklerine Roni olarak kaydedilmiş. Takiye yapmışız yani bir anlamda! "Aaron" isminin

¹ Geleneksel olarak, erkek çocuklara büyükbabanın adı, büyükbaba sağ ise onun babasının adı takılır.

Türkiye’de çok yabancı bir ses olacağından kaygılanan annem “Roni Margulies” çok doğal karşılanır diye mi düşünmüş acaba? Sormaya kıyamadım. Bu kayıtların yapılmasından çok sonra, sağ Siyonizmin önde gelen isimlerinden Ze’ev Jabotinsky’nin yazılarını keşfettim. Mezarında dönmesine yol açmış olabileceğimi düşünüp sevinirim bazen.

Uzun lafın kisası, cemaat gerçekten de Osmanlı topraklarına Batı’dan gelmiş, 500 küsur yıl boyunca giderek soluklaşan, belleklerden silinen, soyutlaşan, ama dilde yaşamını sürdüren İspanyol köklerini canlı tutmaya çalışmış, sonra da, fakir, kültürsüz, eğitimsiz duruma düştüğü için, bir Fransız eğitim kurumunun, bir hayır kurumunun durdurulamaz etkisiyle Fransız kültürünün çekim alanına girmiş.

Biraz acı ve acıklı bir yönü de var bu öykünün. Osmanlı döneminde, Cumhuriyet’in ilk 30 küsur yılında Türk egemen sınıfı da (aynen Rus aristokrasisi gibi) Fransızca konuşmuş, Fransız kültürüne öykünmüştür. Zengin ve güçlü olduğu için, dünyanın kendinden daha zengin ve güçlü olan zenginlerine benzemek istediği için böyle yapmıştır. Yahudi cemaati ise, Fransa’daki dindaşlarının yardım eline muhtaç olduğu için, ancak onların hayırseverliği sayesinde okula gidebilecek durumda olduğu için Fransızca konuşur olmuş, niye Fransızca bildiğini zaman içinde unutmuş ve bu dili konuşuyor, bu kültürü yüzeysel bir şekilde biliyor olmanın fakirlikten değil, kültürlülükten, zenginlikten kaynaklanıyor olduğuna inanmıştır.

Aksi gibi, cemaate dışarıdan bakanlar da aynı inancı paylaşmıştır. Tüm Yahudilerin zengin olduğu inancının çok çeşit-

li ırkçı kaynakları var elbet, ama zengin Türkler gibi Yahudilerin de Fransızca konuşması bu inanca katkıda bulunmuştur sanırım. İstanbul'un kapıcı, bakkal ve manavları hâlâ bugün Yahudi kadınlara “Madam” der, beş harfli tek bir kelimeyle hem yabancılık, hem üst sınıflık atfederek. Madam’lar da, “ayr-ı” olmanın, bakanların gözünde “farklı” görünmenin hem gizli gururunu yaşarlar, hem korkusunu.

Teyzemle “Princesse” kadar abartılı olması nadirdir, ama cemaatin bütününde aslında Batılı olma, yerel halkınkinden daha ileri bir kültüre ait olma duygusu, belli belirsiz, dillendirilmeyen bir “üstünlük” iddiası yaygındır.

Türkiye Yahudilerine özgü değil bu. Tunuslu Albert Memmi, ta 1957’de Fransızca yazdığı¹ ve İngilizceye “Sömürgeci ve Sömürgeli” olarak çevrilen kitabında şöyle der:

Bugüne kadar hiç itiraf etmediğim bir şeyi itiraf edeyim: Sömürgeciyi içinden tanıyorum, sömürgeliyi tanıdığım kadar iyi tanıyorum neredeyse. Açıklamam gerek: Tunus vatandaşı olduğumu söyledim. Tüm diğer Tunuslular gibi siyasi haklardan yoksundum, çoğu devlet dairesine girmem yasaktı. Ama Müslüman değildim... Yahudi nüfusu kendini sömürgelilere olduğu kadar sömürgeciye de yakın hissedirdi. “Yerli” oldukları (o zaman öyle denirdi) yadsınamazdı; yoksulluk, dil, duyarlık, âdetler, müzik ve koku ve mutfak zevki açısından Müslümanlara olabildiğince yakındılar. Ama, Müslümanların aksine, kendilerini Fransızlarla bir ve aynılaştırmak için yoğun bir çaba sarfederlerdi. Onlar için Batı,

¹ Albert Memmi, *Portrait du Colonisé précédé du Portrait du Colonisateur* (Paris: Editions Buchet/Chastel, Corrêa, 1957).

tüm uygarlığın, tüm kültürün şahikasıydı. Yahudi, büyük bir mutlulukla Doğu'ya sırtını dönerdi.¹

Türkiye Tunus değil, sömürge değil. Üstelik, buradaki Yahudi cemaati, gerçekten anlayamadığım nedenlerle, Tunus'taki cemaat gibi sömürgeliye karşı sömürgeciyle taraf olmak bir yana dursun, tarihin en kıllı anlarında bile “sadık” cemaat olma özelliğini göstermiş, öyle olmak ve öyle algılanmak için özel çaba sarfetmiş. Kaldı ki, zaten kolay genellemelerden kaçınmak gerekir. Tunus'ta bile, Fransız sömürgeciliğinin en acımasız eleştirisini, Fransızlığa öykünen o küçük Yahudi cemaatinin bir üyesi yazmış. Kitabın elimdeki nüshasının önsözünü Nobel ödüllü Güney Afrikalı romancı Nadine Gordimer 2003'te kaleme almış. Memmi yaşıyor mu bilmiyorum, ama sömürgeciliği lanetleyen en etkili kitaplardan birini, kırk altı yıl sonra bilmem kaçınıcı baskısından okumuşum ben.

Memmi'ye rağmen, ve Türkiye Tunus değilken, dışarıdan bakıldığında, Fransızca konuşan ve üstünlük tasladığı sezilen bir azınlığın hoş karşılanmayacağı, karşılanmadığı açık. Ama ben içinden hep sevgiyle, büyük taklidi yapan ama tam da beceremeyen sevimli bir çocuğa bakar gibi, biraz alaycı bir gözle de olsa, içim ısınarak bakmışımdır. Belki tek tek bireyleri tanıdığım için. Belki de konuştukları Fransızcanın Paris zenginlerinin Fransızcasından ziyade Marsilya'daki Kuzey Afrikalı göçmenlerinkine yakın olduğunu bildiğim için.

¹ Albert Memmi, *The Colonizer and the Colonized* (London: Earthscan Publications Ltd., 2003), s. 9-10. Çeviri benim.

İp cambazının korkusu

Tek tek bireyleri tanıdığımı söylemek, yıllar geçtikçe iyice daralan bir akraba çevresi dışında, bugün artık pek doğru değil, ama çocukluğumda doğrudur. Her çocuk gibi benim de, o yıllarda çevrem annemle babamın arkadaşlarından ve onların kendi arkadaşları olan çocuklarından oluşurdu. O çocuklarla aynı okullara gider, her yaz aynı sayfiyelerde buluşur, aynı yerden denize girer, aynı oyunları oynardım. Cemaatle en içli dışlı olduğum, cemaatin beni en çok sarıp sarmaladığı yıllardı o yıllar. Ve şimdikinden daha büyük olmasına rağmen, o kadar küçüktü ki cemaat, öyle iç içe yaşardı ki, benim tanıdıklarım önemli bir yüzdesini oluştururdu; küçük, ama önemli bir yüzdesini.

Ve o yılların, o mutlu, kaygısız, pespembe çocukluk yıllarının cemaatini, bugün ne kadar dışında olursam olayım, içimde hoş ve hüzünlü bir sevgi duygusu uyanmadan düşünmem nasıl mümkün olabilir? O günün ve bugünün cemaati dışında hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şey anlamayan, belki de zaten anlamak istemeyen, başka türlü bir yaşam tarzının mümkün olduğunu tüm benliğiyle yadsıyan annemin bütün dünyasının her an kolayca kaybolabileceğini düşününce nasıl korkmayabilirim?

Korkmak da nereden çıktı? Varlık vergisinin, 6-7 Eylül olaylarının yaşandığı bir ülkede, Yalçın Küçük ile Soner Yalçın'ın solda bir yerlerde durduğu bir memlekette, ve İsrail ile Amerika anti-semitizmi makul ve haklı bir düşünce katına çıkarmak için her şeyi yaparken, ve bu memleket küçük bir Yahudi cemaatinin rahatça yaşayabildiği son Müslüman çoğun-

luklu memleketken, annem için, Röne, Ines ve Lisette için, çocukluğum için, beni beşigimde sallayıp büyüten cemaat için korkuya kapılmamak mümkün mü? Ne somut bir korku bu, ne de acil. Bir ip cambazını izlerken duyulan, düşmeyeceğini bile bile, ama düşmesinin yine de mümkün olduğunu bilmekten kaynaklanan o hafif ürperti gibi bir korku sadece.

Bir zamanlar önemli bir yüzdesini tanıdığım insanların başına bir şey gelmesi, yaşam tarzını, dilini ve alışkanlıklarını yüzyıllardır değiştirmemeye çalışarak, az ve yavaş ve istemeye istemeye değiştirerek bugüne kadar gelen bir insan grubunun dağılması, içinde yaşadıkları geçirgen ama dirençli akvaryumun kırılması hem insancıl, hem bencil bir korku benim için. Günümüzde Washington'da "çağdaş Batı" ile "barbar İslam" arasında bir "uygarlıklar çatışması" yaratılırken, Amerikan emperyalizminin azgınlığı bu yapay ve anlamsız ikiliği gerçek şiddet, ateş ve kana dönüştürürken, cemaat hakkında duyduğum kaygının insancıl yönünü açıklamaya gerek bile yok. İnsanların dinsel, dilsel, etnik farklılıkları nedeniyle ve salt bu nedenle eziyet görmeleri, yerlerinden yurtlarından olmaları günümüz dünyasında az görülür şey değil.

Bencil korkum ise, tam da bu "yer yurt" ile ilgili. Evet, anne tarafım izini sürebildiğimiz kadarıyla ve belki de 500 yıldır Tireli, ama Polonya'dan 1925'te Türkiye'ye göçen bir büyükbabanın 1972'de İngiltere'ye göçen torunu olduğuma göre, ailemin en azından baba tarafının tarihinde İstanbul olsa olsa bir yolgeçen hanı, bir kervansaray olmuştur. Irkçı Yahudi stereotiplerine pek uymam: burnum küçüktür, saçım kıvrıkcık değildir, para pul işlerinden anlamam, cimri değilim. "Juif er-

rant", "wandering Jew", "der ewige Jude", yani "yurtsuz Yahudi" tiplmesine tam tamına uyduğumu ise memnuniyetle kabul ederim. Ederim, ama takdir edilecektir ki, benim de doğduğum bir yer var! Babam Ankara'da askerliğini yaparken, annem bir gece büyükbabamı uyandırmış, Emlâk Caddesi'nden bir taksiye atlamışlar, Vali Konağı Caddesi'nin alt ucunda, daha sonra ortaokulu okuyacağım High School'un arkalarında Pakize Tarzi Kliniği'ne ulaşmışlar ve bir perşembe günü telefonla babam bir oğlu olduğunu öğrenmiş. Belki yolgeçen hanı, belki kervansaray, ama bunu izleyen on yedi yıl boyunca, benim için, handan ziyade saray oldu İstanbul. Ve bu sarayın sakinleri, kraliçesinden palyaçosuna, şövalyelerinden mutfak çalışanlarına, çoğunlukla Yahudiydi.

*İstanbul'da bir Polonyalı:
Margulies dedem
Türkiye'ye gelişinin
ilk yıllarında.
Tahminen Kadıköy veya
Ada vapurlarından
birinde.*

O yaşlarda din, etnisite, cemaat gibi kavramlar yabancıdır insana. Biri sorsa veya ben durup düşünsem, çevremın büyük ölçüde Yahudilerden oluştuğunu hesaplayıp bulabilirdim herhalde, ama kim niye sorsun, ben niye düşüneyim? Çevremdi işte. Başka türlüünü henüz bilmedikleri için, her şey doğal gelir çocuklara. O doğal çevremi şimdi düşündüğümde, Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi'nin müşterileri geçiyor adeta birer birer gözlerimin önünden. Ne mutsuz bir yüz anımsayabiliyorum, ne bir çift çatık kaş. Belleğimin bir oyunu elbet; doğru olamaz. Dedem, Yirmi Kur'a İhtiyatlar olayı¹ kapsamında 1941'de kırk küsur yaşında Yalvaç'ta askere gönderilmiş (evet, ben de bilmiyordum, Isparta'ya bağlıymış), hemen ardından kendisi henüz yoksul olduğu için zarar görmemekle birlikte Varlık Vergisini kuşkusuz kaygıyla ve gerekli dersleri çıkararak izlemiş, ben beş aylıkken 6-7 Eylül olayları yaşanmış, ben daha on yaşına gelmeden babamın en yakın arkadaşlarından, doğma büyüme İstanbullu Koço Ekonomidis bir bavulu, karısı ve iki çocuğuyla Atina'ya göç etmek zorunda bırakılmıştı.

Dedemin 82 yaşında öldüğü güne kadar ne Yalvaç'tan ne de Varlık Vergisi'nden tek bir kez söz ettiğini,² anneannemin

¹ Rifat N. Bali, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar – Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1998, sayı 179, s. 4-18.

² Ama annem bir kez anlattı; o yıllarda Harbiye'de Arif Paşa Han'da otururlardı, apartmandaki bütün Yahudi aileler yükte hafif pahada ağır tüm mallarını, ziynet eşyalarını hanın iki kapıcısından birine, çok sevilen Mehmet Efendi'ye teslim etmişler. Badire atlatıldıktan sonra, her şey sahibine iade edilmiş. Benzer durumlarda herkes Mehmet Bey kadar dürüst davranmamış; Mensucat Santral şirketinin Halil Bezmen'e nasıl geçtiğinin ayrıntıları için, bulabilirsiniz, bkz. Varlık Vergisi Faciasının Neticelerinden – Taranto Bezmen Davası (İstanbul: Tan Matbaası, tarih verilmemiş).

**“Yirmi Kur’a İhtiyatlar” olayında
43 yaşındayken askere alınan dedem Yalvaç’ta. 1941.**

Yalvaç, 1941.

Dedem, Mösyö Botton, anneannemin kardeşi Jacques, Salamon Tani.

En soldaki kız çocuğu annem, yanında teyzem.

***Diğer iki çocuğun kim olduğunu hatırlayamadı annem,
ama Salamon Efendinin çocukları olsalar gerek.***

yemekleri dışında tek bir konuda yakındığını hiç duymadım. Yıllar yılı Koço'nun Yeşilköy'deki evine göz kulak olurken, eski sınıf arkadaşının bir gün dönme umuduyla geride bıraktığı işlerle ilgilenirken babamın tek bir kez "Bu pezevenkler bir gün bizi de kovarlar" düşüncesini dillendirdiğine tanık olmadım. Düşünmemiş olacağına, aklına bile gelmemiş olmasına ihtimal veremiyorum. Cümleten dişler sıkılmış, direnişin anlamsızlığı karşısında susmak tercih edilmiş, Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi'nde resimler çektirilmiş. Çocuklar, ben ve yaşlılarım, kaygısız, korkusuz, mesut büyütülmüş. Müteşekkirim hepsine.

İşte bu çevre, doğduğum günden on dört on beş yaşlarıma kadar "yerim yurdum" oldu. Zaten her gün biraz daha geride kalan çocukluk yıllarımın yurduna bir şey olması, başına bir kaza gelmesi, insancıl olduğu kadar, bu nedenle bencil de bir karabasan benim için. Her gece gördüğüm bir karabasan değil; ayrıntılar belirsiz, oyuncular flu, senaryo yok. Becermiş ama işte bunu Türkiye Cumhuriyeti: aba altında hep bir sopa olmuş, olduğunu dedem de bilmiş, babam da, tüm diğer azınlıklar da.

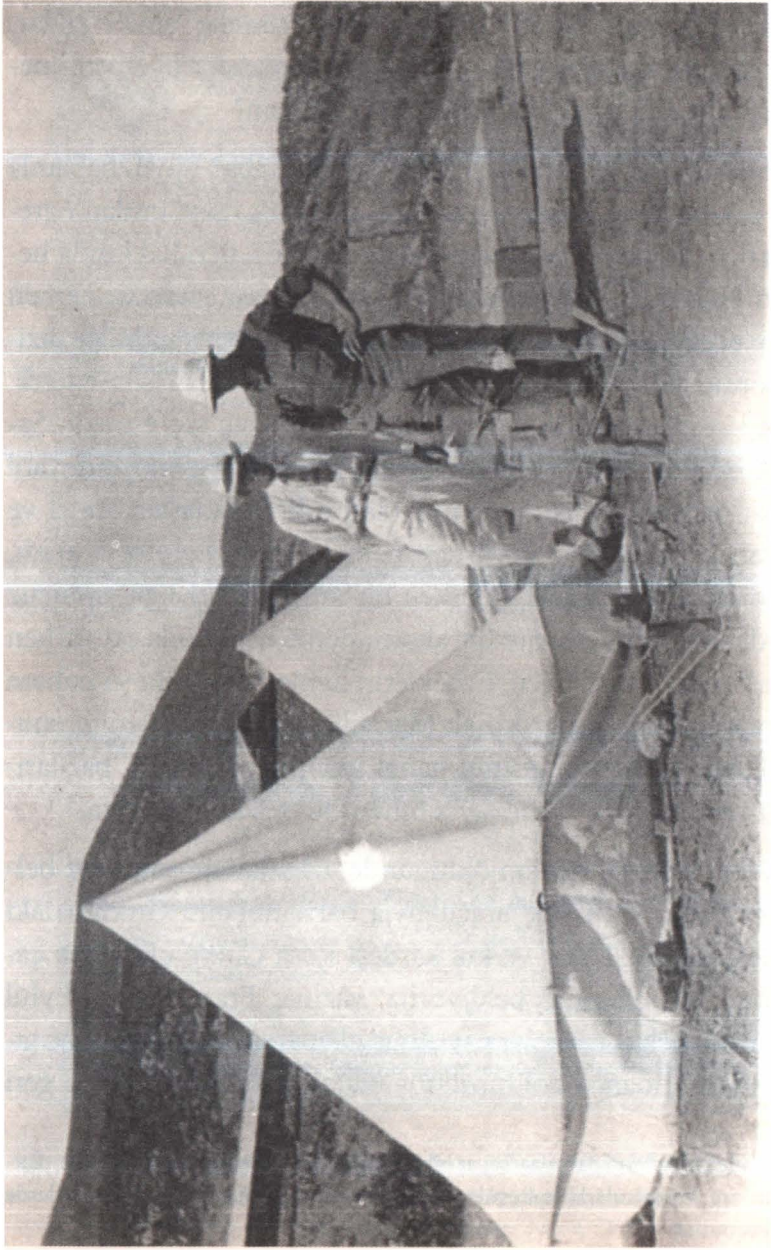
"Gümüşlyova, Gümüşlyova!"

Türkiye Cumhuriyeti dedim ama, uçurumun kenarına fazla yakın olmak duygusu Türkiye'nin Türkiye olmasından kaynaklanmıyor özel olarak, Müslüman bir ülke olmasından hiç kaynaklanmıyor. Tarihte en çok Yahudi Ortadoğu'nun "karanlık" bir Müslüman ülkesinde değil, "uygar" bir Avrupa ülke-

sinde katledilmiş. Evet, Ermeni soykırımını burada gerçekleştirmiş ve bunu doğal bir savaş zayıyatı olarak görmeye, göstermeye çalışanlar burada yaşıyorlar, ama Kazaklar, SS'ler, pogromlar ve toplama kampları buraların değil, Hristiyan Batı'nın olguları.

Dedemler Polonya'dan geldiği yıllarda, İstanbul'da ilk edindiği dostlar arasında Rusya'dan gelen İzak ve Dora Gabay vardı. Gabay'ların kızı Rita Dr. Doğan Aktay'la evlenmiş, onların oğlu Aydın da benim sınıf arkadaşım. O anlatmıştı. Anneannesini ölüm döşeginde baygın sayıklarken, dehşet içinde, tarifsiz bir korkuyla çılgınlık atarak, çocukluğunun Rus Yahudi köyündeki bir Kazak baskınını tüm gerçekçiliğiyle yeniden yaşamış, bar bar imdat istemiş, aman dilemiş. Azınlık olmak korkulu bir şey, tehdit güncel ve somut olmadığında bile.

Ben Dora Gabay'ı iyi hatırlıyorum. Çocukluğumun yurdunda yaşardı. İyi tanımazdım; bir çocuk babaannesinin bir arkadaşını ne kadar tanıyabilirse o kadar tanırdım işte. Büyükbabam, Almanlar Polonya'yı işgal etmeden hemen önce çocukluk arkadaşı Otto Ringler'e Devlet Demiryolları'nda iş bulmuş, buraya gelip kurtulmasını sağlamıştı. Ringler'i hiç hatırlamıyorum, ama büyükbabamdan bana kalan fotoğraf albümlerinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde demiryolu şantiyelerinde, kel kafası ve erken yaşlanmış gözleriyle bozkırın ortasında bir dekovile yaslanıp çektiği resimler var. O nesilden, Birinci ve İkinci Savaş'ları yaşayıp şu veya bu nedenle kendilerini İstanbul'da bulmuşlardan Bay Lyova ile Bay ve Bayan Laytez'in yüzleri gözlerimin önünde. Bir de, isimleri kulağıma çok tanıdık gelen, ama isimlerinden başka hiçbir şey hatırlamadığım Şönman, Gorştayn, Bornştayn, Magaril, Perlman, Yeraşinski

Otto Ringler (solda) Anadolu'nun bir köşesinde, demiryolu inşaatında.

ve Smoliak vardı. Renkli isimler, renkli insanlar, ama o kadar. Çocuktum, ne bilebilirdim ki başka? Dinleseler bile beni, neler soracağımı nasıl bilebilirdim ki o zaman?

Sorabilsem de, cevap verirler miydi acaba? Büyükbabamla her şeyi kolayca konuşan, tartışan ben, onca şeyi ondan öğrenen ben, Polonya hakkında, annesi ve kardeşleri hakkında hemen hiçbir şey söylettiremedim ona. Babası savaştan hemen önce eceliyle ölmüştü, erkek kardeşi talihli bir tesadüfler dizisi sonucunda Amerika'ya kaçabilmişti; onlardan söz ederdi; ama kamplarda yitip giden diğerlerinden hiç söz etmedi. Sadece bir kez, 1983'te, babaannemle Fransa'nın güneyinde tatil yapar ve artık oralara göçmüş olan eski arkadaşları Anjel ve Naum Benzonana'yı görürken beni özlemiş, Londra'yı aradı, gel dedi, gittim. Otele giderken bir kırtasiyeciyeye uğrayıp ucuz bir defter aldım, Nice'te bir akşam deniz kenarında otururken anlattırdım, not tuttum. Erkeklerin hemen hepsinin ya haham ya dişçi olduğu iki üç kuşak Margulies ve (babaannemin tarafı) Tokar saydı. Hangisinin hangi kampta öldüğünü, bazılarını üstelik tek tük ayrıntısıyla biliyordu; söyledi, yazdım.¹

Altı yıl sonra, dedem öldüğünde, kâğıtları arasında bir belge buldum. Kızıl Haç aracılığıyla babaannemin Grodno'daki annesi Cecilia Tokar ve kız kardeşi Rosa Gitis'e ulaşmaya çalışmış: "Haberlerinizi bekliyoruz" yazmış, Fransızca, 10 Eylül 1942'de. Belge, cevaplara ayrılmış olan arka tarafı Kızıl Haç tarafından Almanca doldurulmuş olarak 29 Nisan 1943'te geri

¹ Faşistlerin makine parçaları sayar gibi tuttukları kayıtlar taranarak ve kamplardan sağ kurtulanlarla konuşularak derlenen bu bilgiler İsrail'deki arşivlerde mevcutmuş.

COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE

61

Palais du Conseil Général

GENÈVE (Suisse)

1 CM 130939

DEMANDEUR — ANFRAGESTELLER — ENQUIRER

Nom - Name *Marquies*
 Prénom — Vorname — Christian name *Josef.*
 Rue - Strasse - Street
 Localité - Ortschaft - Locality *Istanbul - P. K. 1283*
 Département - Provinz - County
 Pays - Land - Country *Turquie*

Message à transmettre — Mitteilung — Message
 (25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial) —
 (nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten) — (not over 25 words,
 family news of strictly personal character).

Donnez nouvelles.

Date - Datum *10. 9. 1942* 24 SEPT, 1942

DESTINATAIRE — EMPFÄNGER — ADDRESSEE

Nom - Name *Mme Cecylia Tokar, Rosa Giti*
 Prénom - Vorname - Christian name
 Rue - Strasse - Street *Rue Hoovera 12*
 Localité - Ortschaft - Locality *Grodno*
 Province - Provinz - County
 Pays - Land - Country *Ostland.*

RÉPONSE AU VERSO
 Prière d'écrire très lisiblement

ANTWORT UMSEITIG
 Bitte sehr deutlich schreiben

REPLY OVERLEAF
 Please write very clearly

Istanbul'dan Polonya Kızıl Haç'ına mektup. 10 Eylül 1942.

Dedem, babaannemin annesini ve kız kardeşini arıyor.

Umutsuz bir çaba.

RÉPONSE

ANTWORT

REPLY

Message à renvoyer au demandeur — Mitteilung an den Anfragersteller
zurückzusenden — Message to be returned to enquirer

(25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial) —
(nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten) — (not over 25 words,
family news of strictly personal character).

Die umseitig Genannte Jude ist aus Grodno evaku-
iert. Jetziger Aufenthalt unbekannt.

Date: _____

Datum: _____

29 AVR. 1943

Prière d'écrire très lisiblement — Bitte sehr deutlich schreiben — Please write very clearly

Kızıl Haç'ın dedeme cevabı:

**"Arkada sözü geçen Yahudi Grodno'dan sınır dışı edilmiştir.
Şu anda nerede olduğu bilinmemektedir."**

gelmiş: “Arkada sözü geçen Yahudi Grodno’dan sınırdışı edilmiştir. Şu anda nerede olduğu bilinmemektedir.” İşler bu aşamaya gelmeden önce, aileyi buraya getirtebilmek için, dedem iyi tanıdığı Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu’ndan vize almaya çalışmış, oyalamış Saracoğlu. Cecilia, Rosa ve Rosa’nın kızı Treblinka’da ölmüşler, ama ocaklarda değil. Rosa dişçiymiş, kamplara götürülürken yanına siyanür hapları almayı akıl etmiş, ocaklara girerken hapları alıp intihar etmişler.

Margulies’ler, Gabay’lar, Laytez’ler geç dönem Yahudileriydi Türkiye’nin. İspanya’nın değil, Doğu Avrupa’nın, Osmanlı’nın değil Cumhuriyet’in Yahudileriydiler. Kültürel kökleri Balat veya Hasköy’de değil, Kiev, Grodno ve Viyana’daydı. Her anlamıyla yabancıydılar; Türkçeyi bildik Yahudi şivesiyle değil, bambaşka bir müzikle konuşurlar, kadınlar onu bile zor becerirlerdi. Bir fotoğraf var büyükbabamın bir albümünde, erken dönemden, Yeşilköy’deki evleri olsa gerek: babaannemle birlikte bir sedirin üzerinde bağdaş kurmuşlar, duvarlarda kilimler, dirseklerini heybeden yapılmış minderlere dayamışlar, önlerinde dantel örtülü, sedef kakmalı iki küçük sehpa var. Nargile eksik sadece! Bir Türk evinin odası değil, Avrupa’da bir zamanlar hem aydınlar hem de sosyete arasında moda olan “oryantal oda”! Batı’nın gözüyle “Doğu”!

Her anlamıyla yabancıydılar hepsi, ama yerleştiler, iş tuttular, çoluk çocuğa karıştılar. Büyükbabam Burla Biraderler ve Şürekâsı adına Laz takacılara deniz motoru, Karacan’larla Simavi’lere matbaa makineleri ve hurufat sattı; Bay Lyova Beyoğlu’ndaki Okazyon adlı gümüş ve porselen dükkânını benim gençlik yıllarıma kadar yaşattı. Ama hep yabancı kaldılar, do-

Türkiye'ye gelişlerinin ilk yıllarında, babaannem evin “oryantal oda”sında. Sonradan burada evlerin böyle olmadığını öğrenmiş olmalı ki ben bu odayı hiç görmedim.

ğal olarak. Yerlilerin dilini öğrenmeye çalıştılar, çocuklarını okullara gönderdiler. Bazıları isimlerini bile değiştirdi, Yerasinski Yaşarol oldu, Smoliak Sumer oldu. Ama nafile.

Özledikleri, geri dönebilecekleri bir vatan kalmamışken artık, kopup geldikleri yerler tüm hoş anılardan arınmış, kaybettikleri her şeyin, derin acıların simgesi olan mekânlar haline gelmişken, buralı da olamadılar. İnsanın her koşulda ve her şeye rağmen yaşayabilme yeteneğini, hep daha iyi bir yarın umarak iyimserliğini ve insanlığını yitirmeden yaşamını sürdürme yeteneğini bunlar kadar iyi kanıtlayan bir insan grubuyla ben hiç tanışmadım.

Bugün dünya çok daha birörnek, farklılıklar çok daha yüzeysel, birbirimizi çok daha iyi biliyoruz. O gün, 1920'lerde Berlin'den kalkıp gelen bir Margulies'in, bilmem ne zaman Odessa'dan kaçıp gelen bir Lyova'nın İstanbul'u ne kadar garipsediklerini, kendilerini ne kadar kötü ve yalnız hissettiklerini hayal bile etmek zor benim için. Hepsi birer hayat kurdu-lar ama işte, o inanılmaz dayanıklılığıyla insanoğlunun. Ve çocukluğumun en keyifli saatlerini, günlerini yaşattılar bana. Abant yolunda büyükbabamın gök mavisi Chevrolet'si Gümüşova'dan geçerken hep beraber, büyükler de biz çocuklar da, Bay Lyova'ya dönüp "Gümüşlyova, Gümüşlyova!" diye bağırđığımızı nasıl unutabilirim? Müteşekkirim hâlâ hepsine.

Lehli ve Şpanyol

A ma o ilk yurdumda benimle yaşayanların çoğunluğunu Evlerinde Lehçe veya Rusça değil, İspanyolca konuşanlar ve fakat diğerlerini nedense İspanyolca bir kelimeyle değil, Türkçe “Lehli” kelimesiyle tanımlayanlar oluştururdu. Lehlilerin “Şpanyol” sözünde olduğu gibi, Şpanyolların “Lehli” sözünde de basit bir coğrafi belirlemenin ötesinde anlam yükleri olduğunu o yaşımda bile sezerdim. Şpanyol anneannemin gözlerinden bakmaya çalışıyorum da, Lehli babaannemi tümüyle yabancı ve kendinden uzak bulmasını doğal karşılıyorum. Anneannem, Esmeralda’nın kızı Elda, Tireli. Babası Yusufacı Ağa toprak sahibi. Selamlık ve haremlık bölümleri olan bir çiftlikte büyümüş Elda. Babasını ziyarete gelen Çakıcı Efe’yi izlemiş çocukluğunda haremın pencerelerinden ve yaşı geldiğinde, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, İzmir’de St. Joseph Lisesi’nde okumaya gönderilmiş. Ailesinde ilk okuma yazma

öğrenen kadın mıydı, kesinlikle bilmiyorum, ama annesinin ümmi olduğunu söylemişti, hatırlıyorum.

Babaannem ise, okuma yazma bir yana dursun, doktor, dişçi ve hahamların torunu ve kızı olarak St. Petersburg'da liseyi, Viyana'da İhracat Yüksek Okulu'nu bitirmiş (ne okutulmuş orada, Allah bilir; bir tür yüksek okulmuş ama işte). Hayatında hiçbir şey ihraç etmediği kesin, ama kendisi gibi tıbbiye ve ilahiyat kökenli bir ailenin Viyana Üniversitesi mezunu yüksek mühendis oğluyla evlenip gelmiş Türkiye'ye.

Dolayısıyla, babaannemin anadili Rusça, anneanneminki garip bir İspanyolcaydı. Yahudi bayramlarında birinin evinde *gefülte fisch* (balık dolması) ve kaz ciğeri patesi, diğerininkinde “gaya” (gelincik) balığı ve beyaz reçel yerdik. İtiştiklerine hiç tanık olmadım, ama aralarında sıcak bir sevgi var idiyse ben bunun hiçbir işaretini görmedim. Farklı dünyaların, farklı dünya görüşlerinin insanlarıydılar.

Aşağılanan, ırkçılığa maruz kalan azınlıkların ayrımcılığın her türüne karşı olmaları, her tür ırkçılığa karşı her an tetikte ve hoşgörüsüz olmaları makul bir beklenti ama, heyhat, gerçeklik öyle değil. Olmadığını bilmeme, olmadığına defalarca tanık olmama rağmen, bu gerçeklik çarpıcılığından hiçbir şey kaybetmemiştir benim için. İsrail'de 60 yıldır Filistinlilere yapılanlar bunun en çarpıcı örneği herhalde. Ama Yahudilerin kendi aralarında ayrımcılık olması daha da çarpıcı.

Yıllardan 1985 veya 86'ydı sanırım, büyükbabamla aramızda tartışma konusu olan tek konu, yani İsrail devletinin uygulamalarıyla ilgili bir tartışma sırasında, görüp bilmediğim bir

yer hakkında atıp tutmakla suçlamıştı beni. Geçerli bir tartışma yöntemi değildi elbet. İnsan sadece gördüğü yerler hakkında fikir sahibi olacak değil ya! Ben hayatımda ne bir penguen gördüm, ne de Ateş Burnu'nda bulundum, ama ikincisinde birincilerin yaşadığını bal gibi biliyorum. Bugün olduğu gibi, bu tartışmayı yaşadığımız günlerde de Güney Afrika'ya hiç gitmemiştim, ama *apartheid* sisteminin haksız, Nelson Mandela ile Afrika Ulusal Kongresi'nin haklı olduğunu adım gibi biliyordum. Büyükbabama, seçtiği tartışma yönteminin felsefi zaafalarını anlatmak yerine (bunu kendisi de bildiğine ve yine de kullandığına göre, köşeye kısırmış olsam gerektiği), "Öde paramı, gidip göreyim o zaman!" demiştim. Bu kelimeleri yazarken düşünüyorum da, gerçekten kısırmış olmalıyım, çünkü "Haydi ordan!" deyip tartışmaya devam edeceğine, pek de ciddiyetle yapmadığım öneriyi kabul etmişti. Halamın kızı kocasıyla Tel Aviv'de yaşıyordu o yıllarda, gidip iki hafta onlarda kalmıştım.

Bir İsrail cezaevinde dost olan Filistinli bir militanla Yahudi bir mahkûmun öyküsünü anlatan Duvar filminin yönetmeni Uri Barbash'la, İsrail'in önde gelen şairlerinden Nathan Zack'la, Sürü filminin oyuncusu (ve hiç hatırlayamadığım bir nedenle o zaman İsrail'de bulunan) Tuncel Kurtiz'le söyleşiler yapmış, çok keyifli günler geçirmiştim. Bu arada, bir akşam, bir zamanlar Yeşilköy'de El Al havayollarında teknisyen olarak çalışmış ve halamlarla dost olmuş Peter ve eşi Hanna'nın evine yemeğe gittim. Tatlı bir İstanbul sohbetinin ortasında televizyonda haberler başladı, dinledik. Daha doğrusu, İbranice olduğu için, onlar dinledi, ben görüntüleri izledim. Ansızın, televizyona kim olduğunu anlayamadığım, Arap görünümlü,

ama sorunca Arap Yahudisi (Yemenliydi galiba) olduğunu öğrendiğim birinin çıkmasıyla birlikte, Peter “Schwartzel!” diye bağırdı. Bunu anlamıştım işte: Almanca “Siyah!” Peter Çekoslovak Yahudisiydi. Çocuk yaşta Amerikan orduları tarafından bir toplama kampından kurtarılmıştı. Kolundaki mavi dövme kamp numarasıydı. Ve soykırımdan kıl payı kurtulmuş, faşizmi bizzat yaşamış olan Peter, bir Arap Yahudisine “zenci” diye bağınıyordu! Araplar hakkında ne düşündüğünü ise Allah bilir. Ben sormadım. Yemekte ev sahibine vurmak tüm Ortadoğu’da ayıp karşılanır!

Dünyayı ele geçirmeyi amaçlayan bir insan grubunun kendi içine böyle nifak girmiş olması büyük bahtsızlık. Hem küresel Yahudi komplosunun başarı şansı açısından bahtsız, hem ahlaki açıdan. Ama “Bütün Yahudiler cimridir” kadar, “Hiçbir Yahudi ırkçı olamaz” iddia ve beklentisi de anlamsız. Herkes olabiliyor da, Yahudiler niye olmasın? Dedim ya, ırkçılığa maruz kalmış olanlar ırkçı olmaz diye bir şey yok. Başkaları için olmadığı gibi, Yahudiler için de yok.

Babaannemle anneannem arasındaki farklılık ırkçılık denecek boyutlara ulaşmadı elbet hiçbir zaman. Ayrı olduklarını bilirlerdi, o kadar. Zaten o nesilden sonra Şpanyol-Lehli farkının maddi temelleri de ortadan kalktı. Irkçılık değil, ama küçümseme vesilesi olan bir başka ayrılık, İstanbullu-taşralı ayrılığı da, taşrada Yahudi kalmamasıyla yok oldu. Hepsi aynı kentin, aynı kültürün ürünleri olan cemaat üyelerinin arasında benim neslimle birlikte bu tür ayrımcılıklar kalmadı sanırım. Çok daha makul bir farklılık, sınıf farklılığı kaldı artık sadece.

“Bak, yine Yahudiler kârlı çıktı!”

Ama çocukluğumun Yahudi cemaatini anneannem temsil ederdi hakkıyla, babaannem değil. Osmanlı'nın yüzyıllar süren “millet” sisteminden, kendi köşesinde kendi işiyle uğraşan, dünya bir yana dursun, İmparatorluğun bile geri kalanıyla ilişkileri sınırlı olan bir cemaatin perdeyi ilk aralayan kuşağına aitti anneannem. Aralayan, ama açamayan. Burada ilginç bir çelişki var, farkındayım. Bir yandan kozmopolit, uluslararası ilişkileri güçlü, bu ilişkiler sayesinde ticarete önemli bir yer sahibi olabilmiş bir cemaatten söz ediyoruz, bir yandan da içine kapalı, muhafazakâr, Osmanlı'nın gerilemesine ayak uydurmuş bir cemaatten. Çelişki yok ama gerçekte: Her toplum gibi, bu toplumun da içinde hem Osmanlı bankeri ve Fransız Kontu Camondo olmuş, hem ümmi Esmeralda'nın kızı Elda. Hem yoksul bir şapkacının beş parasız oğlu Vitali Hakko olmuş, hem Vakko'nun sahibi Vitali'nin oğlu Cem Hakko.

Çocukluğumda Cem'le uzak bir tanışıklığımız vardı. Bugün İstanbul Ticaret Odası ile Sanayi Odası'nın üye listelerinde yer alan pek çok kişiyle çocukluğumun Yeşilköy'de geçen yaz aylarında, tam tamına 1960'ları kapsayan yıllarda tanışır, selamlaşır veya arkadaşlık ederdim. Yok, tüm Yahudiler tüccar ve/veya sanayici olduğu için değil. Küçük cemaatler genellikle birlikte davrandıkları ve yaklaşık aynı şeyleri yaptıkları için. Kafa kafaya verip Türkiye'yi ele geçirme komploları kurdukları için değil, bir aradalıktan rahatlık doğduğu için.

O yılların yaz aylarında, sanırım büyük ölçüde şimdi de olduğu gibi, ya Büyükada'da bir arada olurdu cemaat, ya Yeşil-

köy'de. Cemaatin tümü değil elbet, üç dört ay boyunca ikinci bir ev kirası ödeyecek parası olanlar. Benim yakın çevrem bu parayı çok da sorun etmeyenlerden oluşurdu, ama hâlâ bugün yoksul ailelerin çocuklarının Burgaz Ada'da yaz tatili yapabilmelerini sağlayan bir kurum olduğunu biliyorum. Nasıl çalışır, bilmem, ama var.

Cemaatin yoğunlukla İstanbul'un hangi mahallelerinde oturduklarını, zaman içinde hangi mahalleden hangi mahalleye göçtüklerini ayrıntılı bir şekilde izlemek ilginç olurdu. Hasköy ve Balat, Kuzguncuk ve Ortaköy'den başlayıp önce Haliç sırtlarından Kuledibi'ne, oradan Şişli'ye, sonra Nişantaşı'na kaymaları ve nihayet, "millet" olgusunun gevşemesiyle benim gençliğimde kentin dört bir yanına dağılmaları sadece coğrafi değil, sosyal bir yolculuğa ışık tutar. Her aşamada, yoksullar

Hasköy'de Yahudiler. XIX. yüzyıl sonları.

geride kalmış, bir sonraki adımı atamamıştır. Hastanenin Balat'ta, İhtiyarlar Yurdu'nun Hasköy'de, kalabalık havraların Kuledibi'nde olması, Nişantaşı'nda hiç havra olmaması tesadüf değildir. Benim hiç Balatlı veya Hasköylü bir Yahudi tanımamış olmamda da, sınıf kökenlerim düşünüldüğünde, şaşılacak bir yan yoktur.

Yeşilköy'deki yazlık arkadaşlarımla, bazıları aynı kişiler olmak üzere Nişantaşı/Teşvikiye'deki kışlık arkadaşlarımla aileleri de, dolayısıyla, parasız değillerdi. Gerçi, bunu abartmamak, bugünün gözlükleriyle bakmamak gerektiğini düşünüyorum bazen; o günün zenginliğiyle bugünün zenginliği aynı şey değil. Özal dönemi sonrasının servetleri nadirdi o günlerde. Vakko henüz Vakko değildi, Profilo henüz Profilo değildi, Alarko'nun adı bile duyulmamıştı. Ben bunların çocuklarıyla oyun oynar, denize girer, flört ederdim. Emin olamıyorum ama, daha varlıklı Yahudiler Büyükkada'yı tercih ederdi sanıyorum.

Fakat son tahlilde, hiçbirinin proleter olmadığı kesindi. Büyükçe veya küçük işadamları (kadınlar arasında çalışanlar azdı elbet; affetsinler, ben hiçbirini hatırlamıyorum), ticaret erbabı, dükkân sahibiydiler; aralarında ücretli emekçi vardysa, benim gözümünden kaçmış. Belçikalı Troçkist Abram Leon, 1944'te Nazilerin bir toplama kampında öldürülmeden önce yazdığı *The Jewish Question – A Marxist Interpretation* (Yahudi Sorunu – Marksist Bir Yorum) kitabında¹ Yahudilerin niye “paradan anladıklarını,” niye “tefeci, simsar, tüccar” olduklarını anlatır. Yaz aylarında Büyükkada ve Yeşilköy'de denize giren

¹ Abram Leon, *The Jewish Question – A Marxist Interpretation* (New York: Pathfinder, 1970).

**Kuledibi, Büyük Hendek Sokak. XIX. yüzyıl sonları.
Resmin çekildiği noktadan az ileriye, sola, 1950'lerin başında
Neve Şalom sinagogu inşa edilecek.**

İstanbul Yahudilerini düşünmemiştir kuşkusuz, ama onlar dahil, pek çok Yahudinin niye para ile ilgili alanlarda iş tuttuklarını, bunun nedenlerinin ırksal değil, tarihsel, sosyoekonomik olduğunu açıklar. Avrupa’da yüzyıllar boyunca ekonominin ana alanlarından “yasal” olarak dışlanan, toprak sahibi olması, tarımda çalışması yasaklanan bir insan grubunun üretim alanından dolaşım alanına “sürüldüğünü,” bu grubun ulusal iktisadi süreçlere dahil olmasına izin verilmediği için nasıl ulusal ekonomiler arasındaki “çatlaklara,” yani uluslararası ticarete “mahkûm” edildiğini belgeler. Günlük yaşamın ekonomisinde insanlara en önemli gelen şey paradır. Oysa, gerçekte önemli olan üretimdir. Para, üretimle tüketim arasındaki “arabirim”dir, üretilen malların dolaşımını kolaylaştıran ikincil bir unsurdur. Para bir anda ortadan kalksa, üretim sürdüğü müddetçe, hiçbir şey olmaz, tüm ihtiyaçlar karşılanmaya devam eder. Üretim durursa, yaşam durur. Yahudiler bu anlamda gerçek ekonominin dışına “sürülmüş”lerdir.¹

Rusya’nın küçük bir kentinde haber yayılır: Merkezi mağazada kışlık ayakkabı teslimatı beklenmektedir. Sabahın köründe, soğuk ve karlı bir günde, dükkânın önünde uzun bir kuy-

¹ Bu satırları yazdığım günlerde, tesadüfen, tarih boyunca İngiltere’ye göç hakkında bir kitap okuyordum. XII. yüzyılda İngiltere’nin finans sektörünü Yahudilerin yönettiğini belirten yazar, bunu şöyle izah ediyor: “Kilise’nin tefeciliği günah sayması, sermaye-yoğun inşaat projelerine (katedraller) düşkün olduğu düşünülürse, çok elverişsiz bir ilkeydi. Dolayısıyla, bu önemli hizmeti karşılamak için Yahudiler davet edildi [aslen Fransa’dan]. Gelenler, zaten loncalar tarafından diğer ticaret ve zanaat alanlarından dışlandıkları için, gerçekte finans ile ilgilenmek dışında bir seçenekleri yoktu.” Bkz. Robert Winder, *Bloody Foreigners: The Story of Immigration to Britain* (Londra: Abacus, 2005), s. 45. Aynı kitabın aynı bölümünden, yine XII. yüzyılda Lincoln şehrinin en zengin kişinin adaşım tefeci Aaron olduğunu da öğrenmiş oldum.

ruk oluşur. Öğlene doğru, görevli çıkar ve teslimatın beklen-
diği kadar büyük olmayacağını, Yahudilerin boş yere bekle-
memesini söyler. Bir grup insan homurdanarak kuyruktan çı-
kar, çeker gider. Öğleden sonra, ikinci bir duyuruyla, ayakka-
bıların iyice az olacağı, parti görevlisi olmayanlara satış yapıl-
mayacağı söylenir. İyice kalabalık bir grup söylene söylene
kuyruğu terkeder. Nihayet akşamüzeri görevli tekrar çıkar ve
yeni bir haber aldıklarını, ayakkabı gelmeyeceğini bildirir. Sa-
bahtan beri kuyrukta bekleyen bir partili yanındakine döner,
“Bak, görüyor musun” der, “yine Yahudiler kârlı çıktı!” Gerçek
ekonomiden dışlanmak da böyle bir şey: Irkçılık nedeniyle
dışlanan toplumun büyük çoğunluğu yoksulluğa mahkûm ol-
muş, ama para ekonomisinde çok büyük servetler kazanmak
mümkün olduğuna göre toplumun küçücük bir kesimi çok
zengin olmuş, “Yahudiler yine kârlı çıkmıştır!”

Yaygın önyargıların “tümünün” demeye dilim varmıyor,
ama hemen hepsinin maddi bir temeli vardır. Bu maddi temel
önyargının önyargı olduğu ve doğru olmadığı gerçeğini değiştir-
mez, ama niye yaygın olduğunu, çok sayıda insanın bu ön-
yargıyı niye inanılır bulduğunu açıklar. Tefeci Yahudi tipleme-
sinin maddi temeli de budur: Parası olan ama bu parayı tanım
veya sanayi alanlarına yatırmasına izin verilmeyen insanlar pa-
rayı ancak para olarak kullanmak, yani ya bankerlik/tefecilik ya
da ticaret yapmak zorunda kalmışlardır. Özellikle Doğu Avru-
pa’da Yahudilerin krallarla soylulara bankerlik, yoksullara da
tefecilik yapmaları Yahudi düşmanlığının gelişmesinde önemli
bir rol oynamıştır. Yoksulların tefeciler hakkında ne düşünece-
ği açık. Tefecilerin çoğunun Yahudi olması karşısında Yahudi-

ler hakkında ne düşünecekleri, ne tür genel sonuçlar çıkaracakları da belli. Dahası, Yahudi bankerlere borcu biriken, ödemekte güçlük çekmeye başlayan bir prens, soylu veya yerel polis şefinin Yahudilerden kurtulursa borcundan da kurtulacağına uyanmasının uzun sürmeyeceği ve ikisinden de kurtulmak için neler yapabileceği de açık. Ve işte sihirli formül böylece çıkar ortaya: Bütün Yahudiler tefeci-tüccardır, herkesin kanını emerler, görüldükleri yerlerde öldürülmeleri, köylerinin basılması caizdir. Bu formülü zaman içinde maddi temelinden giderek daha uzak, daha afaki unsurlarla süslemek ve zenginleştirmek, dinsel farklılıklardan yola çıkarak bezemek kolaydır artık: Yahudiler ayinlerinde Hristiyan bebek kanı içerler, zaten İsa'yı da çarmıha gerenler onlardır ve saire, ve saire.

Basılan köylerde büyük çoğunluğun tefecilikle, parayla ilişkisiz olması; muslukçu ve marangoz, camcı ve haham, ev kadını ve dilenci olması sihirli formülün inandırıcılığını etkilemez. Çeşitli ülkelerde, çeşitli tarihsel kesitlerde, basılan köyün nüfusunun zaten o köyden veya bölgeden dışarı bile çıkmasının yasak olması, tefecilik yapmak bir yana, karınlarını doyurmak için bile para bulamayan bu insanların, para bulsalar bile borç verecek Hristiyan bulamayacak olmaları da formülü etkilemez. Bu tür formüllerin, örneğin siyahların akılsız ama iyi sporcu oldukları, Yakın Doğuluların tembel, vahşi ve ahaksız oldukları formüllerinin temel özelliğidir zaten bu: Bir kez yerleştikten, yaygınlık kazandıktan sonra, gerçeklik karşısında bağışıklık kazanırlar, hiçbir bilimsel, istatistiki veri, mantıksızlıklarının hiçbir kanıtı dal budak salmalarını, kafaların bir köşesinde varlıklarını sürdürmelerini engelleyemez.

Yukarıdaki fotoğrafın hem gravürü hem de kartpostali yapılmıştır. Altında bazen “Yahudi zanaatkârlar”, bazen “Yahudi dilenciler” yazar. Her halü kârda dünyayı ele geçirmek üzere olmadıkları aşîkâr.

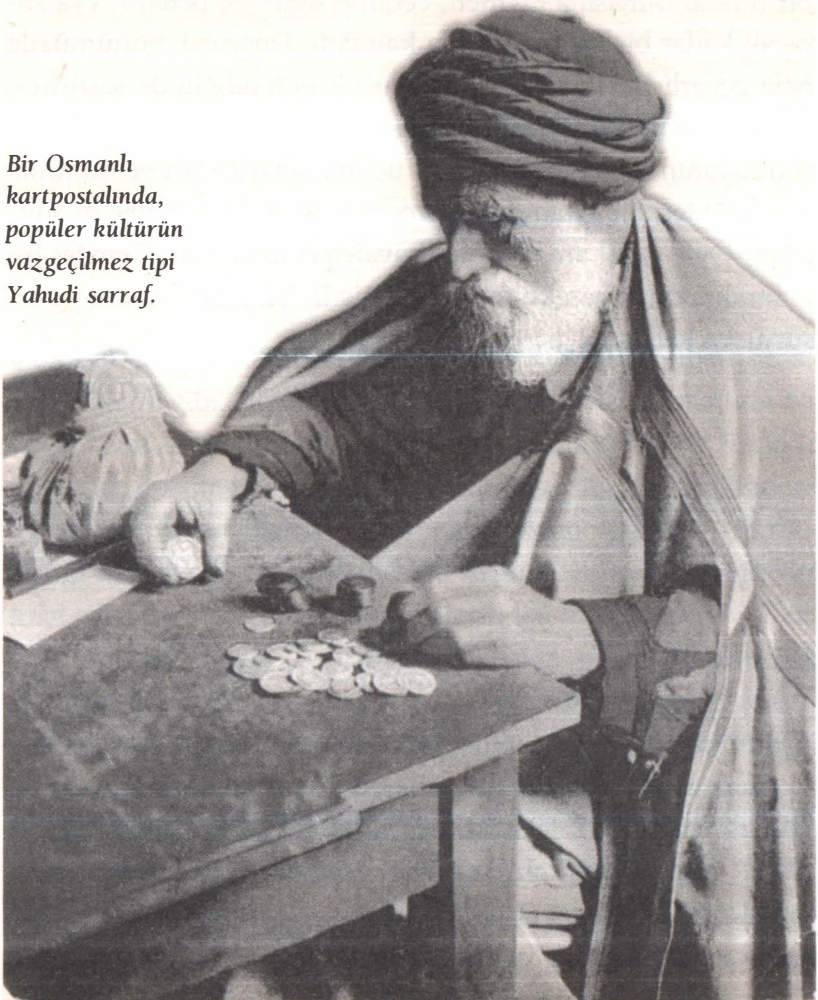
Solda, Cevat Rifat Atilhan'ın Hristiyan anti-semitizminden kaynaklanan “Yahudiler dinsel ayinlerinde genç Hristiyan kanı içir” efsanesini dilimize uyarladığı kitabın kapağı.

Düşünüyorum da, ben ben olmasam, ama bir başkası olarak yine de benim büyüdüğüm çevrede büyümüş olsam, bütün Yahudilerin tüccar olduğuna inanmam işten bile olmazdı. İlkokulda sınıf arkadaşım Benaroya ile Topağacı'nda yakın evlerde otururduk. Kocaman salonlarında okul çıkışı küçük bir topla futbol oynadığımızı hatırlıyorum (bizim salonumuz da büyüktü, ama salonda top oynamamıza annemin izin vermesi düşünülemezdi). Onyıllar geçti; tam olarak söylemek gerekirse, otuz dokuz yıl geçti, bir daha görüşmedik. Ama Benaroya hakkında bazı güncel bilgilere sahibim. Birincisi, köpek sevdiği ve Tuzla'daki köpek barınak ve hastanesinin önemli hamilerinden biri olduğu. İkincisi, bir gün kız kardeşimin işyerini arayıp sekreterin "Kim arıyor?" sorusuna "Benaroya" cevabını verdiğinde kızkardeşime "Bay Aroya arıyor" mesajının iletildiği. Üçüncüsü ve konumuzla daha yakından ilgili olanı, "paşarocu" olduğu. Paşaro, İspanyolca kuş demek. Burada söz konusu olan kuş, Amerikan Dolarlarının üzerindeki kartal! Paşaroculuk, karanlık bir odada para sayan karga burunlu, kıvrık saçlı Yahudi sarraf imajına, geleneksel önyargıların tümüne en uygun meslek olsa gerek.

Oysa çok çağdaş bir işlev görür paşarocu: Yurtdışına dolar gönderir, yurtdışından dolar getirir. Benim çocukluk yıllarımda, 1950 ve 60'larda ortaya çıkmış bir "meslek" olsa gerek: Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu'nun geçerli olduğu, Amerikan parasının dünya ticaretinin geçer akçesi olmaya başladığı yıllar; ekonominin hızlı büyüdüğü, devletçilik döneminin ardından dışa açılmaya başladığı, bugünlerle kıyaslandığında gülünç düzeylerde olan dış ticaret hacminin biraz daha az gülünç düzeylere doğru tırmanışa geçtiği yıllar. Ve dolay-

sıyla, ciddice para kazanan Yahudi işadamlarının da ortaya çıkmaya başladığı yıllar. Para kazanılıyordur, ama Varlık Vergisi de belleklerde çok tazedir. Kimse kazandığı paraları Türkiye devletinin bir dahaki ırkçı kaprisinde kaybetmeye niyetli değildir. Para dışarı gönderilmeli, zaman zaman gerekli oldu-

*Bir Osmanlı
kartpostalında,
popüler kültürün
vazgeçilmez tipi
Yahudi sarraf.*

ğunda da geri getirilmelidir. Oysa bu tür para hareketleri Özal dönemine kadar yasak, yasak olmadığı zaman da pahalıdır. Paşarocu burada devreye girer. Ana hatlarını kestirebiliyorum, ama mesleğin ayrıntılarına, heyhat, vâkıf değilim; yurtdışına çıkardığım en yüklü para miktarı, benim için gerçekten yüklü bir miktar olmasına rağmen, cebime sığmıştı; Benaroya'ya soracak kadar bir yakınlığım da kalmadı. Doğrusu, günümüzde hâlâ geçerli bir meslek olduğunu ilk öğrendiğimde şaşırdım; bankaların bir bilgisayar düğmesine basarak milyonlarca doları dünyanın bir ucundan diğer ucuna aktardıkları ve bununla övündükleri bir ortamda paşarocuya ne gerek var diye düşündüm. Öyle değil ama. Banka havaleleri iz bırakır. Cemaat ise iz bırakmamak gerektiğini öğrenmiştir. Ya yarın birileri bu izi sürmeye kalkarsa!

Terbiye farkı ve diğer farklar

Bütün çocukluk arkadaşlarım paşarocu olmadı elbet. Ama, dediğim gibi, fabrika işçisi de yok aralarında. Olmaması da doğal. Ben doğduğumda, büyükbabalarımın ikisi de varlıklı sayılacak duruma gelmişlerdi artık. Margulies, Burla Biraderler şirketinin onyıllarca motor gücü olarak çalışmış, Türkiye'nin ağır aksak sanayileşmesine makine ve torna tezgâhları ithal eden bir şirketin anahtar kişilerinden biri olarak 1925'ten beri tanıklık etmişti. Almanya'da çalıştığı şirket, Allgemeine Werkzeugmaschinen Gesellschaft, o yıl Burla'ya sattığı makinelerin yanı sıra mühendis olarak büyükbabamı da bir yıllığına göndermiş, tahminen yılın sonunda Almanya'ya dönmemesi için rüşvet olarak Burla'lar ona şirkette küçük bir ortaklık vermişlerdi. Daha 1948'de, Teşvikiye'de Karakol'dan Emlâk Caddesine inince hemen solda, caddenin üzerinde altı arkadaşıyla birlikte (Gabay, Gattegno, Barbut, Blau, Kapancı – beş

ALLGEMEINE WERKZEUGMASCHINEN-GESELLSCHAFT

AKTIENGESellschaft

BERLIN DÜSSELDORF MANNHEIM MÜNCHEN

BERLIN SW11, den 31. März 1926.
Prinz Albrecht-Straße 8

FERNSPRECHER
MERKUR 8040-8050

BANKVERBINDUNGEN
REICHENBANK - BIRKENHOF
POSTScheck-KONTO: BERLIN 18284

DRAHTANSCHRIFT
ALLWEGEN
CODES
RUDOLPHSBELCODE
ARC CODE 8th & 9th ED.

Herrn

Margulies,
p.Adr. Bourla Frères & Co.,

Konstantinopel
Rue Voivoda 9/11.

Abteilung: D.Ro/Fu.
Vorgang:

Wir bestätigen unser gestriges Telegramm:

"nicht abreiset abwartet Instruktionen".

Wir haben aus dem Inhalt Ihres Briefes entnommen, dass Bourla nun doch einen Vertrag mit Sonnenthal, Wien, geschlossen haben. Wir finden das Vorgehen des Herrn Bourla äusserst unkorrekt und bitten Sie, Herrn B. diesbezüglich unsere Verwunderung auszudrücken.

Wir ersuchen Sie nun, in Konstantinopel zu bleiben, und die anderen einschlägigen Firmen der Branche aufzusuchen und möglichst die beste für die weitere Vertretung unserer Interessen für uns zu gewinnen. Wir denken speziell an die Firma Ali Nouri, die, soweit uns bekannt, sehr gute Beziehungen zu den Regierungsstellen unterhält. In der Anlage überreichen wir Ihnen einen Brief dieser Firma vom 19. September, den Sie uns nach Kenntnis wieder zurücksenden wollen. Wir ersuchen Sie daher, so lange in Konstantinopel zu bleiben, bis Sie uns ausführlichst über Ihre dortigen Schritte in-

**Dedemi Nisan 1925'te İstanbul'a gönderen Allgemeine Werkzeugmaschinen Gesellschaft firmasından gelmiş Mart 1926 tarihli mektup.
Bir yıllığına gönderilen dedem, sonra Burla Biraderler'de kalmaya karar verdi ve ben Türkiyeli oldum!**

Yahudi, bir Dönme) yedi katlı Atid Apartmanı'nı inşa ettirmişlerdi, hali vakti yerindeydi belli ki. Lisansüstü eğitimi için babamı 1950'lerin başlarında Amerika'ya, üstelik Cornell Üniversitesine göndermiş olması da bunu kanıtlıyor. Ama 1960'larda sanayileşmenin hız kazanmasıyla, daha da zenginleşmiş olacağını tahmin edebiliyorum. Yurtdışında okuma sırası 1970'lerin başlarında bana geldiğinde, bunun parasını da büyükbabam karşıladı.

Danon dedemin ise hangi yıllarda düzlüğe çıktığını bilemiyorum. Babası Bohor hükümet tabibiymiş, dedemin de ilk işi babasının görevli olduğu Şam'da Osmanlı Bankası'nda çalışmak olmuş. Oraları İngilizlere terk edip 1918'de İstanbul'a geldiklerinde, bir süre amcasının yanında çalışmış, sonra 1933'te kendi işini açmış. Tahtakale'de, sonradan adı Menekşe'ye değiştirilecek olan Menaşe Han'da bir oda, bir masa, bir daktilo, bir telefon. Avrupa'da yüzlerce şirkete mektuplar yazıp mümessillik istemiş. Hangi cesaretle istemiş, nesine güvenmiş? Avrupa'da büyük şirketlerin Allah'ın Tahtakale'sinde oturan, Fransızca bilmek dışında herhalde hiçbir vasfı olmayan bir delikanlıya mümessillik vermek isteyebileceklerini niye ummuş? Uzun sürmüş, ama olmuş işte sonunda. Benim çocukluğumda, Menekşe Han'daki büronun görünümü pek değişmemişti, ama o bir buçuk odada Solvay ve UCB adlı büyük Belçika şirketleriyle daha bir dizi irili ufaklı yabancı kimyevi madde şirketinin temsilciliği yürütülüyordu. Rafael adlı, Kuzguncuk'ta oturan bir de yardımcısı vardı artık dedemin. Bütün Yahudilerin Nişantaşı'nda oturmadığının, hepsinin zengin olmadığını hayatımdaki ilk kanıtı, o zaman kayda değer bir bil-

gi olarak düşünmüş olmasam da, Rafael olmuştur. Dedem varlıklıydı ama artık.

Kısacası, ben kendimi bildiğimde, varlıklı iki dedenin torunuydum. Dolayısıyla, çevrem küçük, coğrafi ve toplumsal sınırları belli, orta/iyi halli, kendi seçimlerimle değil, ailem tarafından oluşturulmuş bir çevreydi.

Bu çevrenin yaşamı benzer sınıfsal/toplumsal konumda olan Müslüman ailelerin yaşamından farklı mıydı? Ne kadar farklıydı? O zaman herhangi bir farklılık olabileceğinin bilincinde bile değildim, bugün ise bu sorunun cevabını kestirebilmem çok zor. Aradan kırk yıl geçti. Bugün İstanbullu Yahudilerle Müslümanlar bir yana dursun, İngilizlerle Tutsiler bile, gelir düzeylerinin izin verdiği ölçüde, benzer hayatlar yaşıyorlar. O gün bu kadar küreselleşmemiştik ama henüz.

Şimdi düşündüğümde aklıma gelen farklılıkları o zaman hiç fark etmediğimi biliyorum. Kozmopolit bir kentin en kozmopolit mahallelerinde büyüyor, ilköğrenim yıllarım boyunca sınıf arkadaşlarımdan isimlerinin Lizet Benefraim'den Viktor Baruh'a, Bedros Aslanyan'dan Loris Bedrosyan'a, Latif Dörtçelik'ten Mustafa Özülker'e, Hristo Yuvanidis'ten Oton Iskarpattiyati'ye çok geniş ve kakafonik bir yelpaze oluşturmasını doğal karşılıyor, düşünülmeden doğal karşılanan her şey gibi bunun da her yerde, her zaman böyle olduğunu, başka türlü olmayacağını düşünüyordum.

Durup düşündüğümde şöyle yazmışım birkaç yıl önce: "Bizim eve girenlerin kapıda ayakkabılarını çıkarması gerekmezdi. Ben çocukluğumda radyoda tek bir türkü veya oyun hava-

sı dinlemiş değilim. Ramazan topunu beklemenin, şeker bayramında aile ziyaretlerinin heyecanını çocukluk arkadaşlarımla paylaşmadım; böyle bir heyecanın varlığını daha sonraları kitaplardan öğrendim. Yaşıtlarımla aramdaki böylesi ufak tefek farklılıkları alabildiğince çoğaltmak mümkün. Hepsi ufak tefek, ama toplandıkları zaman bir çocuğun kültürel oluşumunu belirleyen unsurlar.”¹ Bu elle tutulmaz, gözle görülmez farklılıklara bir de “geleneksel Türk aile terbiyesi” eklenmeli herhalde. Ben böyle bir terbiye görmedim! Ne babama, ne başka bir akrabama hiç “siz” diye hitap etmedim, hiç el öpmedim, sigara içmeye başladığım zaman bunu kimseden saklamadım. Çocukluğumda, ilkgençliğimde hiçbir şeyin bana “emir demiri keser” yöntemiyle yasaklandığını hatırlamıyorum. Aile hayatımız toplumun geri kalanına kıyasla biraz daha rahat, biraz daha senli benliydi sanırım. Ve bu, sadece benim ailem için değil, Yahudi cemaatinin bütünü için geçerliydi.

Öte yandan, bunların hiçbirinin öneminden emin de değilim. Sonuç olarak, ben “terbiyesiz” olmadım; yaşıam 50 oldu, hâlâ yalan söylemeyi beceremem, pazarlık edemem, gösterişten hoşlanmam, konu “Leninist parti ve faşizme karşı mücadele” değil ve ben konuşmacı değilsem kalabalık yerde yüksek sesle konuşmaktan kaçınırım. Müslüman arkadaşlarım da özellikle “terbiyeli” olmadılar. Son tahlilde çünkü, ne ben, ne onlar, “Türkiye”de büyümedik, İstanbul’da ve İstanbul’un Beşiktaş ile Şişli arasındaki özel bölgesinde geçti çocukluğumuz. Hem ben ve beşikten arkadaşım İrvin Cemil Schick, hem ortaokul arkadaşlarım Osman Tümay ve Fikret Silay, evde din-

¹ Roni Margulies, “Yabancılaşma Davet”, *Cogito*, sayı 21, Kış 1999.

den uzak, okulda Batılı bir eğitim alarak büyüdük. Osman'la Fikret Kemalist, ilk nesil Cumhuriyet çocuğu babaların oğulları oldukları için, İrvin'le ben aydın ve aydınlanmacı dede ve babaların torun ve oğulları olduğumuz için. Osman da İngiliz High School'una gönderildi, ben de; o namaz kılmayı bilmez, ben ne zaman hamursuz yendiğini; o da ortaokulda özel piyano dersleri aldı, ben de (o piyanist oldu, ben ilk fırsatta kaçtım, başka mesele).

Ama bunun böyle olabildiği ilk nesiliz bizler. Anneannemin, örneğin, ömrü boyunca tek bir Müslüman arkadaşı olduğunu sanmıyorum. Çocukluğunda, 1900'lerin, 1910'ların Tire'sinde Türkçeyi bile tam da konuşamayacak kadar içine kapalı bir cemaatte büyürken, tesadüfi bir komşu kızını saymazsak herhalde olmamıştır; yaşlılığında olmadığını ise biliyorum. Hemen her öğleden sonra, görmeyen gözlerine aldırmadan, bastonuna dayanarak, sayısı giderek azalan ve sadece manavlarla bakkaların değil, bizlerin de "Madam" diye hitap ettiği arkadaşlarından birine kâğıt oynamaya giderdi: Madam Motola, Madam Laster, Madam Inselberg, Madam Hazday, Madam Benzonana. Tümüyle Yahudi bir yaşamdı anneannemin ve arkadaşlarının: Diliyle, mutfağıyla, dinsel inanç ve vecibeleriyle, hiç düşünülmeden uygulanan gelenekleri, âdetleri ve töreleriyle çevresindeki çoğunluğunkinden farklı bir kültür, farklı bir yaşamdı.

Yine o nesilde, bir Yahudi'nin bir Müslüman'la evlenmesi düşünülemezdi herhalde. Annemin, babamın neslinde ise tek tük karışık evlilikler görülmeye başlandı. Başlandı ama, o kadar azdı ki, benim bildiğim üçü belki de hepsidir. Yukarıda sö-

zünü ettiğim Gabay'ların kızı Rita ile Doğan Aktay, Rita'nın en yakın arkadaşı Nora ile Neşet Sirman, bu nedenle değil ama moda dünyasındaki başarılarıyla ün kazanan Yargıcı'lar. Bunlar da kolay olmamıştır üstelik. Rita'nın Doğan'la evlenmemesi için ailesinin onu Paris'e götürdüğünü oğlundan dinlemiştim. Bu kadınların üçünün de ben onları tanıdığımda kuru gürültüye pabuç bırakmayan, tuttuğunu koparan, amiyane ve cinsiyetçi tabiriyle "taşaklı" kadınlar olması tesadüf değil. Bugün kolay, ama 1950'lerde onların yaptığını yapmak herkesin harcı değildi. Nora'yı iki yıl önce gördüm. Anti-kapitalist hareketin tartışma toplantılarından biri, 2004 Avrupa Sosyal Forumu'nun bir hazırlık toplantısı İstanbul'da yapıldı. Salonun en arkasında, profesyonel simültane tercümanların çalıştığı kulübelerin hemen önünde oturuyordum bir ara. Arkamdaki cam tıkırdadı, baktım, Nora! Gönüllü tercüman istenmişti, gelmiş. Üç aşağı beş yukarı annemle yaşıt, hatta kızı Nükhet benden biraz büyük olduğuna göre, belki de annemden yaşlı. Anti-kapitalist olduğunu sanmıyorum, ama sıradan bir kadın olmadığı da açık!

İşin matrak tarafı, Yahudilerde din anneden geçer, Müslümanlarda babadan. Yukarıdaki üç durumda da kadın Yahudi, erkek Müslüman olduğuna göre, çocukları Yahudi cemaatinin Yahudi, Müslüman cemaatinin Müslüman olarak görmesi gerekir! Amerikalı Yahudi komedyen Woody Allen'ın bir skecinde dediği gibi, "Hristiyan eşimle ben, çocuklarımızı hangi dine uygun olarak büyütmeyeceğiz diye kavga ederdik!" Ahen, Emir ve Neslihan Yargıcı'yla bir dostluğum olmadı, ama Aydın ile Nükhet'in hiçbir dine uygun olarak büyütülmediklerini biliyorum.

Sonra, benim neslimle ve yine amiyane tabiriyle, işin boku çıktı. Salt kendi aileme bakınca bile anlaşılıyor: Kız kardeşim önce bir Müslüman'la evlendi, şimdi bir Ermeni'yle yaşıyor. Halamın küçük kızı bir Katolik'le evli. Teyzemin kızı bir Müslüman'la evli, oğlu önce bir Müslüman'la evlendi, boşandı, tekrar bir Müslüman'la evlendi. Bu kadarı da tesadüf olamaz! Benim ailemin Yahudi eşlere karşı özellikle olumsuz bir yaklaşımı olduğunu, cemaat istatistiklerinde özel bir sapma oluşturduğumuzu da sanmıyorum. Listeyi eksik bıraktım; teyzemin kızının ilk kocasıyla halamın büyük kızının tek kocası Yahudi. Bir kız kardeş, iki hala çocuğu, iki teyze çocuğu; beş kişi –sekiz evlilik– iki Yahudi eş. Dörtte bir. Garip bir aile olduğumuzu düşünmüyorum, fakat örnekleme küçük olduğu için, bu istatistiğin ille cemaatin tümünü yansıttığını da iddia edemem. Ama açık ki, anneannemin günleri çoktan geride kalmış.

Evlilik bir yana, dostluk ilişkileri de aynı süreçlerden geçti gözlemleyebildiğim kadarıyla. Her toplumda olduğu gibi, Yahudi cemaatinde de kadınların yaşamı erkeklerinkine kıyasla cemaatle, evle daha sınırlıdır. Erkekler devletle, en azından vergi ve askerlik daireleriyle ilişki kurmak, ekmek mücadelesi verirken toplumun bütünüyle en azından dirsek teması içinde olmak zorunda kalır; ülkenin resmi dilini iyi kötü öğrenmek ihtiyacı kendini dayatır. Bu, günümüzde Kürtler için geçerli olduğu gibi, anneannemle dedemin arkadaşları için de geçerliydi. Çok değil, elli yıl öncesine, benim doğduğum yıllara kadar, Kuledibi'nde oturan Yahudi bir kadının tüm ihtiyaçlarını Ladinno konuşarak halletmesi, Türk toplumuyla hiç ilişki kurmadan hayatını sürdürmesi mümkün, hatta herhalde doğaldı. Alışverişini mahallenin Yahudi bakkal, kasap, manav ve fırı-

nından yapar, elbiselerini Yahudi terziye diktirir, ayakkabılarını Yahudi kunduracıya tamir ettirirdi. Devletle hiç ilişkisi olmaz, Türkçe konuşması çok nadiren gerekirdi. Erkeklerin Türkçesi kadınlarınkinden daha iyi olurdu bu nedenle. Aynı nedenle, anneannemin hiç Müslüman arkadaşı yoktu, dedemin ise iş hayatında karşılaşp yakınlık duyduğu Müslümanlar olduğunu varsayabiliyor, sevgiyle andığı Ahmet'ler, Mehmet'ler olduğunu hayal meyal hatırlıyorum. Ama ancak hayal meyal, çünkü onun bile sık görüştüğü, ailecek görüştüğü, pazar günleri Boğaz'da birlikte yemeğe gittiği bir Müslüman ailesi yoktu. O nesil, "millet" sisteminin geçerli olduğu bir dönemde doğmuştu, artık ayrı bir millet değildi, ama ayrıydı.

Babamın nesli ile bu ayrılık önce yavaş yavaş, sonra biraz hızlanarak muğlaklaşmaya başladı. Ortadan kalkmaya değil, muğlaklaşmaya sadece. Anlatmaya çalışayım. Ben babamın çocukluk ve okul arkadaşları olarak Ceki Laytez ve İvan Schick'i bilir ve tanırdım, şimdi Paris'te yaşayan Jeanneau Rividi'yi ve Belçika'da yaşayan Wily Mitz'i de duymuştum. Dördü de Yahudi. Bu arkadaş grubunun tam kadrosunu, babam öldükten on beş yıl sonra, ben bu kitabı yazarken, umulmadık bir kaynak tamamladı. Uzun bir ara sokağa dalmama izin verin. Babamın ortaokulda, İngiliz High School'unda Arif Mardin'le sınıf arkadaşı olduğunu biliyordum. O yıllarda Mardin'in yaptığı bir caz bestesinin güftesini yazdığını da biliyordum; kim bilir ne zaman, kim bilir nerede birlikte kafayı çekerken anlatmıştı babam. Bu yaz, 2006 yazında, bir gün halam aradı, Mardin'in Amerika'dan telefon ettiğini, eski bir bestesini yeni bir albüm için Norah Jones'a söylettiğini, güftenin babama ait olduğunu, telif ödemeleri için halamın adresini is-

tediğini aktardı. “Ama onun çocukları var” demiş halam, bana Mardin’in *mail* adresini verdi. Yazdım, aynı akşam cevap geldi. Kırk yıllık bir dostuna yazar gibi, belli ki aslında babama yazar gibi yazıyordu. Laf arasında, hastayım dedi. Yazışmamızın onuncu ‘gününde’ sabah gazeteye gittim ve ölüm haberini aldım. O babamı yeniden bulmuş gibi olmuştu, ben babamı yeniden kaybetmiş gibi oldum. Babamın yazdığı güfteyi sormuşum, göndermişti. “İstanbul Radyosu’nda İsmet Sıral idaresinde bir caz topluluğu kayıt ve yayın yaptı. Solist rahmetli Sevinç Tevs idi. Türkiye’nin ‘Sarah Vaughan’ı derlerdi.” Şarkının adı mı? Longing for You. Özlem!

Her neyse, Mardin bana bir de Los Angeles Sefarad İbrani Akademisi tarafından kendisine verilen Barış Ödülünü kabul ederken 1992 yılında yaptığı konuşmanın metnini gönderdi.¹ Konuşmanın bir yerinde şöyle demiş:

Gençliğimde, şimdi olduğu gibi, yine azınlıkta olduğum bir durumdan söz etmek istiyorum: O zaman da, bu odada olduğu gibi, Yahudiler arasında bir Türk olarak azınlıktaydım. Doğduğum yerde, İstanbul’da, on Yahudi delikanlısıyla birlikte bir arkadaş grubuna dahildim... [Bu grup] her hafta

¹ O yıl, yani 1992, Yahudilerin İspanya’dan sürülüp Osmanlı devletince kabul edilmesinin beş yüzüncü yıldönümüydü. Türkiye’yi dayanılmaz, mide bulandırıcı bir “hoşgörülü ev sahibi” ve “müteşekkir misafir” edebiyatı kaplamıştı. Amerika’da lobicilik avantajı kazanmak amacıyla devlet eliyle kurdurtulan ve resmi Yahudi cemaati tarafından büyük bir yalakalık iştihasıyla kurulan “500. Yıl Vakfı” Türklerin ne kadar iyi bir insan türü olduğunu (ve dolayısıyla Kürt sorununun tümüye Kürtlerden kaynaklandığını) anlata anlata bitiremiyordu (Roni Margulies, “Yahudilerin 500 Yılı ve Türk Şovenizmi”, *Sosyalist İşçi*, sayı 2, Aralık 1992). Mardin’in konuşması da aslen Türklerin Yahudileri ne büyük bir insanlık örneği vererek misafir ettiğini anlatıyor. Ama n’apsın? Yahudi cemaatinin sözcüleri “Ne misafiri yahu?” demedikten sonra, Mardin ne desin?

partiler ve danslar düzenlerdi. Birlikte büyüdük, birlikte eğlendik, hayat boyu dost olduk. Sinagog benim de yaşamımın bir parçası olmuştu. Mutlu günlerde ve hüzünlü günlerde ben de orada olurdum. Şimdi, isimlerini sayarak o grubu onurlandırmak isterim: Jacques Altaras (müteveffa), Willie Mitz, Albert Heskia, Sylvio Hatem, Louis Goldenberg, Michel Margulies (müteveffa), Albert Nahum, Sami Hara, Jacques Rozanes (müteveffa) ve İvan Schick.

Babamın fotoğraf albümlerinde Mardin'in on arkadaşının hepsi var. Müteveffa olanlar olmayanlardan daha kalabalık artık. "Sylvio Hatem Vali Konağı Caddesi'nde oturur hâlâ" dedi halam. Allah uzun ömürler versin.

Fiyasko Klik bir arada. Arka sırada, ortada Arif Mardin. Onun yanında, sağdan ikinci (kurşunkalemle bıyık çizilmiş olan) babam.

Fiyasko Klik'in 4/9'u Büyükada'da, 1948.

Fiyasko Klik'in ev partilerinden birinde,
Arif Mardin'in basarak misafirlere dağıttığı plak:
"6-10-49, Michael Margulies: vocal, Arif Mardin: piano"

Diyeceğim Őu ki, on Yahudi, bir Müslüman. Her hafta sonu aralarından birinin evinde buluşur, eğlenirlermiş. Kendilerine “Fiyasco Clique” adını takmışlar. Yine halam anlattı, Arif Mardin öyle hoş, öyle efendi, öyle insan bir delikanlıymış ki, büyükbabam “Müslüman olmasa seni bu çocuğa verirdim” dermiş halama! Latife ediyormuştur kuşkusuz, ama bir gerçek payı yok da değil; Müslüman’a kız verecek değil ya!

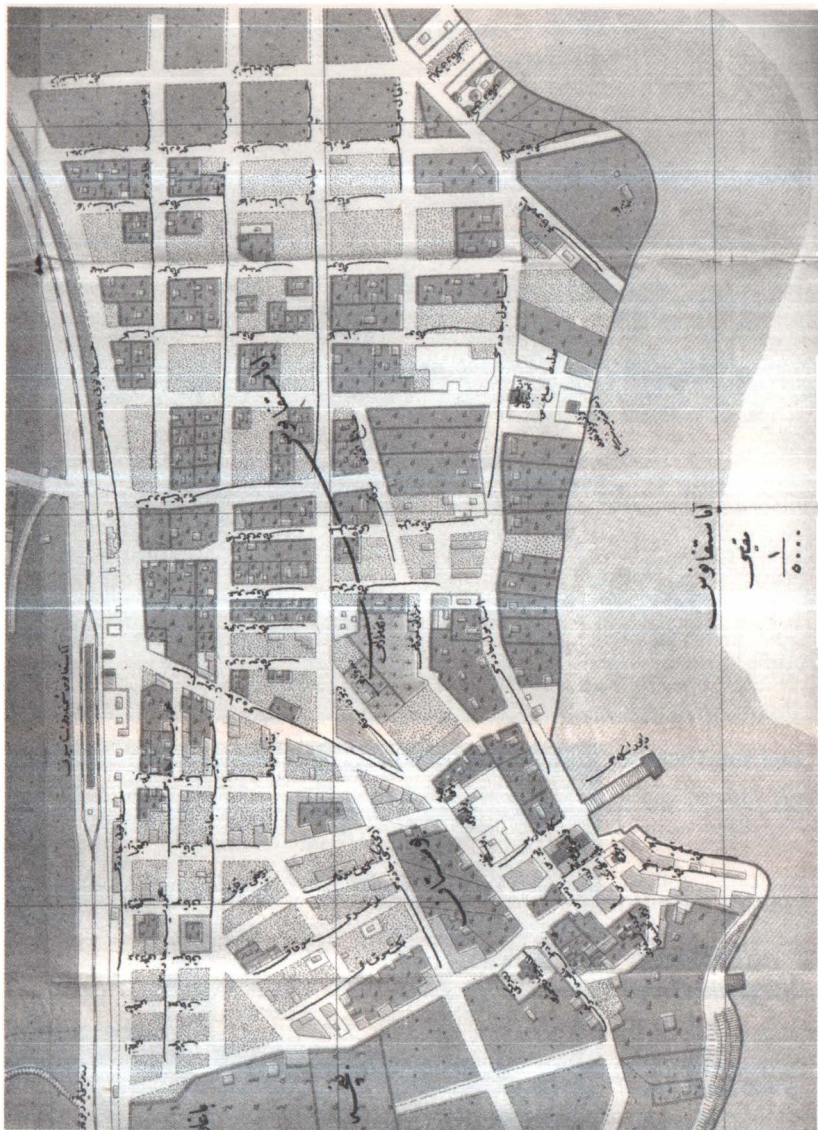
İlk gençliğinde oran ona bir Yahudilerden yana olmakla birlikte, hayatının daha sonraki dönemlerinde babamın edindiği arkadaşlar Yahudi değildi. Geniş bir mason çevresi vardı (masonluğun tek ve gerçek kıymet-i harbiyesi de geniş bir çevre olsa gerek zaten) ve iyi dostları bu çevrede tanıştığı Ziya ve Suha Umur kardeşler, Feyzioğlu, Arpaç gibi Müslümanlardı. Benimse, en eski arkadaşım İrvin Schick dışında tüm can dostlarım, ateist ama Müslüman asıllı olmuştur.

Babamın neslinin içe kapalılıkla tam geçirgenlik arasında bir geçiş dönemini temsil ettiğinin ilginç bir göstergesi de, gençlik arkadaşlarından benim bildiğim en az üçünün (başta resmi Yahudi cemaatinin gayri resmi lideri Jak Kamhi olmak üzere) gençliklerinde evlendikleri Yahudi eşlerinden boşandıktan sonra, takvimler artık 1970’leri gösterirken, ikinci evliliklerini Müslüman kadınlarla yapmış olmaları. Benim neslimde ise, yukarıda da örneklediğim gibi, dinlerarası evlilikler, her iki tarafın ailesi tarafından hâlâ Őu veya bu ölçüde olumsuz karşılanmakla birlikte, gündelik olaylardır. Arkadaşlıklar ise haydi haydi öyle.

Kısa bir sahil şeridi

Babamla annemin gençlik arkadaşlarının çocukları benim çocukluk arkadaşlarımdı. Çocukluk deyince de, Yeşilköy geliyor gözlerimin önüne. Alt tarafı, yılın üç veya dört ayını geçirirdik orada, ama özellikle o ayları hatırlamamda bir gariplik yok; yaz ayları, tatil, eğlence ve özgürlük aylarıydı çünkü. Haziran başlarında, okullar kapandığında taşınır, eylülde okullar açılana kadar kalırdık. Ve o yıllarda içinde yaşadığım çevreyi düşündüğümde Yeşilköy'ün birkaç yüz metrelik bir sahil şeridi geliyor aklıma.

Margulies dedem İstanbul Caddesi üzerinde Kapri lokanta ve plajının tam karşısında koca bir bahçenin içindeki ahşap bir konağın herhalde bir zamanlar müstemilatı olan bir evi kiralardı. Bizler bunun karşısında, Kapri'nin hemen yanında Renker'lerin evinin bodrum katını kiraladık yıllarca. Bu da caddeden denize kadar uzanan koca bir bahçenin içinde, kendi plajı olan üç katlı bir evdi. Bizim üstümüzde, giriş katında Schick'ler, onların üstünde Elefteriadis'ler, en üstte de Renker'lerin kendileri otururdu. Herhalde 1963 olsa gerek, Yunan uyruklu Rumlar'ın sınırdışı edilmeleriyle, Elefteriadis'ler gitmiş, yerlerine Summa adlı İtalyan bir aile gelmişti kiracı olarak. Kimdi Renker'ler, neyin nesiydiler, bilemiyorum, ama "Renkerler" kelimesi hayatımın büyüğü, rengârenk çağrışımlarla dolu seslerinden biri olmuştur hep. Anneme sordum, Aşkenaz olduklarını, kızlarının Menase'lerin oğluna âşık olduğunu hatırladı, sonra uzun uzun oğlanın hayatını anlattı! Küçük cemaatlerde sözlü tarih ne kolay diye düşündüm, ama "Renkerler" sesinin büyüsunü bozmamaya karar verdim.

“Kısa bir sahil şeridi”:

Mühendis Necip Bey haritasında Yeşilköy sahili.

Kız kardeşim
Renker'lerin
yalısının
plajında,
1960'ların başı.
Yukarıda,
duvarın ötesinde
Kamhi'lerin
yalısı görünüyor.

Denizden bakınca sağıımızda daha sonra Jale ve İlyuşa İbrahimzade'nin oturacağı, ama önceleri levanten bir aile olan Barbur'ların oturduğu ev vardı. Onun sağıında da Kamhi'lerin evi. Ancak, deniz tarafında komşu olmakla birlikte, harita yardımına başvurmadan anlatamayacağım bir yapılaşma nedeniyle, bizim evle Kamhi'lerinki cadde tarafında komşu değildi. Renker'lerden çıkıp sağıa, Röne Park'a doğru dönüp yürüyünce birkaç yüz metre sonra caddeyle Saadetli sokağıın köşesinde, sonraki yıllarda kiraladığımız bir dizi ev arasında benim en iyi hatırladığım eve, Ekonomidis'lerin evine gelinirdi. Yıllarca giriş katında bizlerin, üst katında da anneannemlerin oturduğu bu evde, benim odamın penceresinden bakıldığında karşıda Anesti'nin bakkal dükkânı, salonun pencerelerinden bakıldığında, denize uzanan Kulüp sokağıın köşesinde Todorî'nin bakkal dükkânı vardı. Todorî'nin önünden geçip yüründüğünde, denize varmadan hemen önce, biri sola biri sağıa, iki çıkmaz sokak uzanırdı. Solda, sırasıyla Gürani'lerin, Aydınler'lerin ve Boyner'lerin (Bezmen'lerin miydi yoksa?) yalıları, sağıda Schwartz'ların evi, sakinlerini bilmediğim bir ev ve, nihayet, Kamhi'lerin evi vardı.

Bu küçük bölgenin üzerinde bu kadar durmamın nedeni haritacılık merakım değil. Renker'ler 1960'ların en başlarında Yeşilköy'deki ilk evimiz oldu, Gürani'ler ben 1972'de İngiltere'ye gitmeden kaldığımız son ev. İkisinin arasında kalan Kamhi'lerin evi ise, annemle babamın çevresinin en sık buluştuğu, hafta sonları hep birlikte denize girdiğı yerdî. Sözü nü ettiğim kısacık sahil şeridi buydu işte. Direklerarası semtinin "direk"leri nelerdi, bilmem, ama benim çocukluğımın orta-

oyunu bu evlerin arasında oynanmıştır. Oyun meydanını biraz daha geniş düşünürsek, batıya doğru Andelip Sokaktaki teyzemlerin evini, onun bir alt sokağında halamlarınkini, biraz daha ilerde Reks Sineması'nı, doğuya doğru Röne Park'ı ve Çınar Oteli'ni dahil etmek gerekir.

Otuzlu yaşlarında on, belki on beş genç çift; hemen hepsinin iki çocuğu var. İki tanesinin tek çocuklu olduğunu biliyorum, üç çocuklusu yoktu yanılmıyorsam. O çocuklardan biri olarak ve bugün yaşıım o çiftlerin o günkü yaşını yirmi yıl aşmışken, birlikte geçirdiğimiz günleri düşündüğümde hepsine karşı derin bir hoşgörü ve sevgi duygusu uyanıyor içimde. Bazıları artık yok, çoğunun bugün ne yaptığını bile bilmiyorum; yollarımız o yıllardan hemen sonra ayrılmaya başladı, ben hiçbirine benzemedim. Ama somutlanması mümkün olmayan bir şekilde hepsinin benim ben olmama bir katkısı olduğunu düşünmeden de edemiyorum.

Yeşilköy'ün yazlık nüfusu arasında yüzlerce, belki binlerce Yahudi olduğuna göre, niye “on, on beş çift” dediğim merak edilebilir. Bu çiftler annemle babamın “grubunu” oluştururdu. Bu “grup” kelimesi teknik bir terimdir adeta. Hafızamı tazelemek için anneme o yıllarda arkadaş oldukları çiftleri saydırdığımda, benim hatırlayıp onun saymadığı bir çift geldi aklıma, “Ya Vivi ve Eti Pinhas?” dedim. “Evet, ama onlar bizim grubumuzda değildi” dedi. Şöyle saydı grup üyelerini: Fredi ve Röne Ancel, Elyo ve Nora Ancel, Mimi ve Betin Ancel, Sami ve Gilda Krespi, Semi ve Raşel Mandel, Jak ve Lia Kamhi, Mireille ve İzak Kohen. Ancel'lerden biri konfeksiyoncuymuştu, biri deri/kösele işindeydi, birinin Mısır Çarşısında züccaciye dükkân-

nı vardı. Mandel tekstilci, Krespi Santa Farma ilaçlarının sahibi-
biydi. Kamhi sonradan Profilo olan şirketi kurmuştu. Babam-
sa, o yıllarda arkadaşı Jako Ventura ile birlikte Ferrometal ad-
lı, priz, fiş ve komütator imal eden bir şirketin sahibiydi. Jako
ve eşi Lizet de “grup” üyesi değillerdi, ama büyük oğulları To-
ni benim yakın arkadaşım, küçük oğulları Dani kız kardeşi-
min yakın arkadaşıydı, Lizet ise hâlâ halamla sık görüşür.

Bütün bu grup içinde, sadece Kamhi gerçek anlamda zen-
gindi. Diğerleri değildi. Şimdi yaşam tarzlarını anlattığımda,
biliyorum, bu söylediğim bugünün gözüyle okuyanlara garip
gelecek. Müthiş bir zenginliğin meyvaları gibi gelecek anlattı-
ğım her şey.

Özellikle zengin değillerdi oysa. Ülke ortalamasının elbette
üstündeydiler, ama benim birçok sınıf arkadaşımın bugün ol-
duğu kadar varlıklı değillerdi örneğin. Her istediklerini hemen
alamazlar, yurtdışına seyahat edemezlerdi; ev sahibi değillerdi,
hem yazlıkta hem kışlıkta hep kirada oturduk; araba meraklı-
sı olan babamın arabası yoktu. Onların o gün bulundukları
konumda bugün bulunanlar (üst orta sınıf işadamları ve eşle-
ri) onların bir yılda harcadıkları parayı bir tek otomobil alır-
ken veriyorlardır tahminen. Hayır, tahmin değil, iyi biliyorum
öyle olduğunu. Çocukluğum boyunca hep Nişantaşı’nda bü-
yük apartman dairelerinde oturduk, ama bugün böyle bir da-
irenin değeri olan 400-500 bin doları babamın hayatında bir
arada hiç görmediğini biliyorum.

Ama para her şey değil işte! Farklı bir yerdi o zamanlar
Türkiye. Bugünün ölçüleriyle zengin olmadan, annemle ba-

bam otuzlarında bir çift olarak her yıl yazlığa giderler, çoğu yaz kendi plajı olan bir ev kiralarlardı; annem her gününü, babamsa her akşamıyla her hafta sonunu arkadaşlarıyla deniz kenarında geçirir, çocuklarına her yaz bir bisiklet ve bir meşin top alırlardı; daha da önemlisi, oğullarını önce High School'da sonra da Robert Kolej'de okutabiliyorlardı.

Türkiye'de çok zenginlerin sayısı az, orta sınıfın sınırları dardı. Ve bu orta sınıfın parasal olanakları bugünkünden kısıtlı olmakla birlikte, o olanaklarla bugünkünden farklı yaşamak mümkündü. İstanbul'un hemen yanı başında sayfiye köyleri, temiz bir deniz, ve yalı olmasına rağmen kirası binlerce dolar olmayan evler vardı.

Unutmak, daha doğrusu her şeyin gelecekte olacağı gibi geçmişte de hep bugün olduğu gibi olduğunu varsaymak çok kolay. Oysa, o yıllarda benim bisikletle Florya'ya doğru gidip yolun çok iyi bildiğim bir noktasında durduğum, inmek üzere çok alçaktan ve tam başımın üzerinden geçmesini beklediğim uçaklar çok değil, sadece on yıldır geçiyorlardı oradan; 1953 yazında açılmıştı Yeşilköy Havaalanı. Benim ortaokulda Türkiye'nin bütün fabrikalarını kolayca ezberleyediğim yıllar bunlar: Turhal ve Alpullu'da şeker, Hereke'de halı... Ne sanayi var memlekette adam gibi, ne sanayici. Ya Sirkeci-Halkalı banliyö treniyle giderdik biz Yeşilköy'e ya da arabayla Londra Asfaltı'ndan. Sahil Yolu yoktu henüz. Galata Köprüsü'nden Yeşilköy'e çalışan vapurlar ne zaman kaldırıldı, Yeşilköy İskelesi ne zaman yok oldu, bilmiyorum, ama o kadar da çok olmamıştı herhalde.

Böylesi bir ortamda, böyle bir dönemde, tüm toplumsal sınıflandırmalar daha açık, daha kaygandı. Türk milleti yeni yeni alışıyordu ticarete. Saraylı aileler, son dönem Osmanlı zenginlerinin çocukları servetlerini tüketirken, ilk dönem Kemalist bürokrasinin çocukları henüz tüketmeye yeni başlıyorlardı babalarının biriktirdiği servetleri. Tek tük istisnalar bir yana, çağdaş Türkiye'nin burjuvazisi bunlardan oluşmadı aslen; ticareti, yatırımı, para meselelerini ayıp bulurdu bunlar. Gerçek burjuvazi, hiçbir aristokratik iddiası olmayan, paradan başka Tanrı tanımayanlar, Koçlar, Sabancılar, Karamahmetler oldu.

Arada 50-60 yıllık ilginç bir geçiş dönemi yaşandı. İkinci Meşrutiyet'le, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "milli ekonomi" yaratma, sermayeyi Türkleştirme, Müslümanlaştırma çabalarının başlamasıyla bu çabaların nihayet doğru dürüst başarıya ulaşması arasında, azınlıkların can çekiştiği, aslen ticari olarak ama bazen başka anlamlarda da can çekiştiği, fakat ciddi bir Müslüman burjuvazinin henüz oluşmadığı, oluşma sürecini yaşadığı bir dönem. Dönemin köşe taşları, sermayenin azınlıklardan Müslümanlara aktarılmasını sağlayan, Ermeni tehciri, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül olayları, Rumların sınır dışı edilmesi gibi olaylardı.¹ Bütün bunlara rağmen, azınlık sermayesinin

¹ Bu dört olaya hızlı bir bakış için: Sefa Kaplan, *90. Yılında Ermeni Trajedisi: 1915'te Ne Oldu?* (İstanbul: Hürriyet, 2005); Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi, Tek Parti Döneminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği* (İstanbul: Belge Yayınları, 1992), *Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası* (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951), *Toplumsal Tarih*, sayı 121, Ocak 2004; Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları* (İstanbul: Tarih Vakfı, 2005), *Toplumsal Tarih*, sayı 141, Eylül 2005; Rıdvan Akar ve Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri, 1964'te Rumların Sınır Dışı Edilmesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994).

tasfiye edilmesi sürecinin yarattığı tüm acılara, korku ve travmalara, kişisel trajedilere rağmen ama, bu birkaç onyıllık dönem boyunca, Türkler ticarete yavaş yavaş alışmaya başlarken, çok geri bir ekonomi çok yavaş bir tempoyla dünya ekonomisine entegre olmaya başlarken, azınlıklar için ticaret meydanı hâlâ boş, fırsatlar hâlâ çoktu. İşte, yukarıda öyküsünü anlattığım Danon dedem: beş parasız genç bir adam olarak temsil edebileceği Avrupalı şirketler buldu, zengin öldü.

Danon'un temsilcilik araması, babamın priz (sonra çatal bıçak, sonra mantar) fabrikası kurması, sözünü ettiğim Yeşilköy çevresinin tüm erkeklerinin hayatlarını şu veya bu şekilde ticaret yaparak kazanıyor olmaları, bildiğimiz Yahudi stereotipine uyuyor, stereotipi pekiştiriyor, değil mi? Öyle, ama her stereotip gibi, bu da, belli koşullar altında geçerli olan özgün bir gerçekliği basitçe vurgulayarak, bu gerçekliğin nedenini ve başka koşullarda başka türlü olacağını örtbas ediyor. “Yahudiler parayla, ticaretle uğraşır” tiptemesi, “Bunlar böyledir” şeklinde ifade edilebilen tüm stereotipler, “bunlar”ın doğal, ulusal, ırksal, genetik ve benzer nedenlerle ve kaçınılmaz olarak “böyle” olduğunu ima eder, “böyle” olmalarına yol açan somut, tarihsel, sosyoekonomik koşulları gözlerden saklar, böylelikle bu koşulların düşünülmesine imkân tanımaz. Dahası, “bunlar” arasında stereotipe uygun olmayanların da görülmemesini, aranmamasını sağlar.

Son dönem Osmanlı tarihinde ticari hayatın büyük ölçüde azınlıkların elinde olduğu doğrudur, ama bu azınlıkların doğasıyla değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyoekonomik yapısıyla ilgili bir olgudur. Bu arada, ticari hayat azınlıkların

elindedir, ama azınlık cemaat üyesi herkes ticari hayatın içinde değildir. Yukarıda sözünü ettiğim Abram Leon'un Avrupa ve özellikle Doğu Avrupa'daki Yahudi cemaatleri için anlattıkları, Osmanlı ve Türkiye Yahudileri için bire bir geçerli değil, ama önemli paralellikler var. Osmanlı'da dımmilerle ilgili kılık kıyafet, ata binip binememek, yolun şu veya bu tarafından yürümek gibi ekonomik hayatla doğrudan ilişkili olmayan kısıtlamaları¹ bir yana bırakırsak, Osmanlı'da da, Türkiye'de de, Yahudiler'e kapalı olan, yasak olan çalışma alanları yoktur; toprak sahibi de olabilirler, profesör de, paşa veya general de olabilirler, vali veya cumhurbaşkanı da (ve sonuncusu hariç, hepsini olmuşlardır²). Ne var ki, yasalar başka şeydir, yaşam başka; birincisinin izin verdiklerine ikincisi vermeyebilir. Osmanlı veya Türkiyeli Yahudi bir delikanlı asker olmak isteyebilir, ama geçmiş yüzyıllarda bunu becermiş istisnalar olmasına ve önünde yasal bir engel olmamasına rağmen, olamayaca-

¹ Bat Ye'or, *The Dhimmi* (Fairleigh University Press, 1985). Bu kitap dımmilerle ilgili mevzuat hakkında doğru bilgiler vermekle birlikte, İslam düşmanı, berbat bir kitaptır; ille de okumak isteyenlerin, hemen arkasından Irvin Schick'in eleştiri yazısını da (*Tarih ve Toplum*, sayı 31, Temmuz 1986, s. 56-61) okumalarını öneririm.

² Türkiye Yahudileri, ne kadar iyi ve yararlı insanlar olduklarını kanıtlamayı amaçlayan, Osmanlı sarayına hizmet etmiş veya Cumhuriyet Türkiye'si için çaba harcamış Yahudilerin listelerinden oluşan bir literatür üretmişlerdir (örneğin, Abraham Galanté, *Médecins Juifs au Service de la Turquie* (Türkiye'nin Hizmetinde Yahudi Doktorlar) (İstanbul: Babok Matbaası, 1938), veya Yusuf Besalel'in Gözlem Yayınları'ndan çıkan *Ünlü Yahudiler* gibi kitapları). Uzun listelerden ibaret, tarihten, toplumdan, anlamdan azade bu kitapların sayfalarını üzüntüyle karıştırırım hep; "Yahudiler kötü ve zararlı insanlardır" iddiası ne kadar anlamsızsa, "Yahudiler iyi ve yararlı insanlardır" iddiası da o kadar anlamsızdır çünkü. Ama Yahudilerin padişahlık, sadrazamlık ve cumhurbaşkanlığı hariç hemen her mevkije gelebilmiş olduklarını bu kitaplarda görmek mümkündür.

gını, hiçbir zaman güvenilir bir unsur olarak düşünülmeceğini, hep kuşkuyla karşılaşacağını ve dolayısıyla belli bir noktadan sonra terfi ettirilmeyeceğini de bilir; boş yere uğraşmaz. Keza, hem Osmanlı'da hem Türkiye'de bir Yahudi profesör olabilir ve olabilir, ve olmuştur, ve bugün Yahudi profesörler vardır; ama rakamlar o kadar azdır ki, Yahudilerin profesörlük yeteneğinin dışında bir unsurun devreye girdiği açıktır. Oysa, benimle birlikte 1972'de Robert Kolej'i bitirdikten sonra üniversiteyi yurtdışında (büyük çoğunluğu Amerika'da) okuyan ve orada kalan, arkadaşım olan ve olmayan Yahudilerin ezici çoğunluğu bugün öğretim görevlisi. Burada kalan veya üniversite okuduktan sonra dönenlerin ise hiçbiri değil. Askeriye ve akademik dünya bu açıdan istisna değiller; iş dünyasında da Türk bir patron için çalışan bir Yahudi, iş arkadaşlarıyla eşit ve aynı görülmeceğini bilir, o duruma düşmemeye çalışır. Ne kaldı? Kendi işini kurmak, kendi kendinin patronu olmak.

Bir de şu var: Eskiden, cemaat daha kalabalıkken, aynı mahallelerde yan yana, iç içe yaşarken, Kuzguncuk, Balat ve Hasköy'de cemaate hizmet veren bakkal, seyyar satıcı, muslukçu, marangoz ve inşaat işçisi de Yahudi'ydi. Daha da eskiden, cemaat daha da büyükken, örneğin Selanik ve İzmir'de, tütün ve müskirat işçisi, matbaa ve fırın çalışanları, tekstil işçisi ve hamal da Yahudi'ydi. Osmanlı'nın ilk sendikaları, ilk sosyalist hareket ve partileri bu işçilerle doludur, ilk sosyalist bildirileri Türkçe, Rumca, Ermenice ve İbranice¹ yazılmıştır. Sonra,

¹ George Haupt ve Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977); Emre Polat, *Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti – Avram Benaroya ve Faaliyetleri* (İstanbul: Truva Yayınları, 2004).

birkaç dalga halinde, Varlık Vergisi'nden sonra, İsrail'in kuruluşundan sonra, 6-7 Eylül olaylarından sonra göç edip gitmiştir cemaat.¹ Gidenler, doğal olarak, gitmekle kaybedecekleri bir şey olmayanlardır; işçiler, işsizler, yoksullardır. Kalanlar, ya burada işi yolunda gidenler ya da gitmeyi bile beceremeyecek kadar yoksul olanlardır. Bu ikinciler de çok değildir üstelik; herkes birbirine yardım etmiş, İsrail'e gitmek isteyenler için para toplanmış, gitmek isteyip de parası olmayanlara yardım edilmiştir çünkü. İsrail'in kurulduğu 1948'den sonra, hem buradaki ırkçılığın, yaşanan irili ufaklı sevimsizliklerin itici gücü, hem İsrail'in varlığının çekim gücü, kaçılabilir, ırkçılığa maruz kalınmayacak, ve üstelik yeni fırsatlarla dolu bir yer bulunması, cemaatin sürekli kan kaybetmesine, küçülmesine yol açmıştır. Nihayet, 6-7 Eylül olaylarının 1955'te, benim doğduğum yıl, bir grup Yahudi'yi daha çekip gitmeye ikna etmesiyle, cemaat yaklaşık bugünkü garip sosyoekonomik yapısını almış olsa gerek: Varlıklıların oranının yüksek, işçilerin sayısının yok denecek kadar az olduğu, tarihsel olayların çarpıttığı bir yapı.

Kalanlar, abartmayalım, tümüyle değil, ama çoğunlukla burada terk etmek istemedikleri ekonomik bir duruma sahip olanlardan oluştuğu için, çocuklarını okutabilecek, hayata atılabilmeleri için bir miktar sermaye temin edebilecek güçteydiler. Babam ve çevresi, tahmin ediyorum, okul veya üniversite sonrasında, bir şirkete girip maaşlı olarak çalışmayı düşünmemişlerdir bile; hem ırkçılıkla karşılaşmak istemedikleri hem de

¹ Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri – Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

zaten başka bir şey yapmak, kendi işlerini kurmak olanağına sahip oldukları için.

Dahası, paralı Türkler paralarıyla mülk alırken, diğer azınlıkları bilmem ama, Yahudiler Varlık Vergisi'nden sonra bir daha mülk almadılar, paralarını hemen hareket ettirilemeyecek hiçbir şeye bağlamadılar. İşte, yine, Danon dedem: Zengin öldü, ama öldüğünde paradan başka hiçbir şeyi yoktu. Parası da devletin erişemeyeceği bir yerde, yurtdışındaydı. “Ni vapor en la Mar Nero, ni mujer de Rumania, ni kaza en Turkiya” sözünü ettiğini çok duymuşumdur: “Ne Karadeniz’de vapur, ne Romanya’dan kadın, ne Türkiye’de ev.” Bu kitabı yazarken sorduğumda, sadece dedemin değil, cemaatin çok kullandığını öğrendim bu sözü.¹

Devlete güvenilmeyen, “adalet mülkün temelidir” ilkesinin her an geçersizleşebileceğinden korkulan bir ortamda, gayrimenkule, sanayi tesislerine yatırılamayan para ticarete kullanılacaktır mecburen. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de hemen hiçbir şey üretilmez ama talep büyümeye başlarken, Türkler dil bilmez ve ticaretle pek ilgilenmezken, azınlıklar için her tür ithalat, ithalat komisyonculuğu, temsilcilik ve distribütörlük cazip, kolay ve çok kârlıydı. Bu işlerin ek bir avantajı da, yurtdışı bağlantılarıyla kazanılan paranın zaten hiç Türkiye’ye gelmeden yurtdışında muhafaza edilebilmesiydi.

¹ İlginçtir, Nuray Mert’e bu sözü aktardığımda, aynısını Türkçe olarak duyduğunu söyledi. Türkler mi Yahudilerden almış, Yahudiler mi Türklerden, kim bilir, ama açık ki her iki halka da makul gelmiş bu söz. Osmanlı ve Türk devletleri sadece Yahudilere eziyet etmemiştir elbet. Kemalistlerle faşistler “Elli dokuz devlet” kurmakla övünedursunlar, Türkiye’nin bütün halkları, Türkler dahil, bu devletler hakkında ne düşündüklerini atasözlerine çoktan dökmüşler!

Yukarıda sözünü ettiğim ilkokul arkadaşım paşarocu Benaroya'nın halefleri de bu noktada devreye girerlerdi: herhangi bir nedenle burada paraya ihtiyaç olduğunda, zaten tanıdık olan paşarocuya bir telefon veya plajda usulca iki laf edilir, İsviçre'deki bankadan onun hesabına para aktarılır, karşılığında ondan burada Türk parası alınırdı. Söylememe bilmem gerek var mı, paşarocular ne Osmanlı kartpostallarının "Yahudi sarraf", ne de faşist literatürün "Yahudi tefeci" tiplemesine benzerdi; ilkel birer bankerdiler, mal değil para ithal ve ihraç ederlerdi, o kadar.

Hem Margulies hem Danon dedemin İsviçre'deki bankerlerinin isimlerini bilirdim ve, gariptir, hem dedelerim hem herhalde bankerler çoktan ölmüş olmasına rağmen, hâlâ hatırlıyorum: biri Ender, biri Cezanna. Türkiye devletinin kendisini gönderdiği Yalvaç'ın güzelliklerine tanık olmuş olan Danon dedem, 1940'lara kadar burada yabancı uyruklu olarak bulunan ve devletin nelere kadir olduğunu birinci elden yaşamamış olan Margulies dedeme kıyasla çok daha temkinli, daha ketumdu. Öldüğünde kısa bir panik yaşanmıştı: Hesap numaraları, ilgili kişilerin isimleri, telefon numaraları öyle iyi saklanmıştı ki, Türkiye devleti bir yana dursun, anneannem bile zor bulmuştu.

Diyeceğim, 1950'ler, 1960'lar, doğum ve çocukluk yıllarım, iyi yıllardı cemaat için. Giden gitmiş, kalan kalmıştı; 1955'ten sonra bir daha ta 1990'larda önce İslamcı, sonra faşist partilerin iktidar ortağı olmalarına kadar cemaati dehşete düşüren bir olay yaşanmadı. Ekonomik ortam ise, dediğim gibi, fırsatlarla doluydu. Vakko'nun Vitali Hakko'su, Profilo'nun Jak Kamhi'si, Alarko'nun Üzeyir Garih'i bu yıllara varlıksız ai-

lelerin varlıksız çocukları olarak girmiş, dönemin öbür ucundan zengin çıkmışlardı. Bunlar sadece benim bildiklerim, Yeşilköy'den şahsen tanıdıklarım. Ortaokulda, lisede sınıf arkadaşlarım olan Jak Baruh Solventaş'ın, Maryo Paşarel Melek Çikletleri'nin, Viktor Baruh Olin Yağları'nın oğullarıydı (Olin yağları “vinterize” idi, yani soğuk “winter” aylarında donmadığı iddia edilirdi reklamlarında, ve bu kelimeyi Viktor'un abisinin uydurduğunu duymuştum. İlahi adalet midir, nedir bilmem, ne Olin yağları var artık, ne de vinterize kelimesi). Bu arkadaşlarımin babalarının hepsi zengindiler 1960'larda, fakat bilimsel bir araştırma yapmamış olmakla birlikte, bu babaların çoğunun babadan zengin olmadığını sanıyorum.

Dediğim gibi ama, bizimkilerin Yeşilköy çevresinde herkes iyi halli ama, belki bir iki istisna ile, kimse çok zengin değildi. Yaşam tarzı ise, bugünün gözüyle bakıldığında çok büyük zenginlikler çağrıştırıyor. Kısmen dönemin özelliklerinden kaynaklanıyor bu. Saatler daha yavaş geçiyordu sanki o zaman, hayatın temposu daha az zorlayıcı, her şey biraz daha yumuşaktı. İstanbul daha Akdenizli, daha uyumlu bir şehirdi sanki, nüfusu daha az (ortaokulda 2,5 milyon diye okuduğumuzu hatırlıyorum), trafiği daha sakin, boyutları daha insaniydi. Sayfiye yerleri sayfiyeye benzerdi (doğru mudur, yoksa sonraki yıllarda abartılı bir nostaljiyle mi söylenmiştir bilmem, babamın Koço'yla beraber Yeşilköy yakınlarında yaban domuzu avına çıktığını duymuştum), denizlerinde balıklar ve kabuklu deniz mahsulleri vardı. Kış aylarında, Margulies dedem pazar öğleleri oğluyla gelinini, kızıyla damadını ve torunlarını alır Arnavutköy'de Kuyu Lokantası'na, Tarabya'da Façyo'ya

*Babam ve babaannem. Sanırım Taksim'deler.
Babam High School üniforması giydiğine göre, 1940'lar olmalı.*

veya Hüsnu'ye götürürdü (Hüsnu Yeşilköy'deki Kapri'nin eski garsonlarından olduğu ve dedemle tanışıklığı çok eskilere dayandığı için, orada özellikle iyi karşılanır, özel muamele görürdük). Daha önemlisi, ister Kuyu, ister Hüsnu olsun, yemeğe on kişilik ıstakoz ve pavurya ile başlardık. Bugün, ıstakoz bir yana dursun, uskumru bile yok İstanbul sularında, Norveç'ten ithal ediliyor.

Bütün bunlara bir de 1960'larda, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, siyasi atmosferin daha yumuşak olduğunu, insan ve aile ilişkilerinin bir önceki dönemin katı gelenekselliğinden kurtularak daha rahat, daha az boğucu olmaya, gençliğin daha özgür, eğlencelerin daha renkli olmaya başladığını eklemek gerek.

Benim 17 yaşımdan önceki iki üç yaz Güraniler'in yalısının arkasında, belli ki eskiden yalının bahçesi olan yerde inşa edilmiş üç dört katlı evin bodrum katını kiralardık, ama yalının deniz tarafındaki kendi plajını kullanma hakkımız vardı. Babam hava kararmadan işten gelir, soyunur, içkisini alır, plaja inerdi. Ya da mayosunu alır, komşu evlerden birindeki bir arkadaşına gider, birlikte denize girerler, güneşin batışını izlerlerdi. Cumartesi ve pazarları sabahdan akşama böyle geçerdi günler. Genellikle Kamhiler'e gidilir, öğlene kadar plajda palamut gibi yatılır, o zamanlar henüz delinmemiş (ve adı duyulmamış) olan ozon tabakasının koruması altında güneşte yanılır, öğlende bahçede yemek yenir, sonra çocuklar plaja döner, büyükler kâğıt oynamaya otururdu. Kâğıt oynarlar, hep kâğıt oynarlardı. Bana çok yabancı olduğu için hiç anlayamıyorum, ama belli ki sosyal yaşamın merkezlerinden biri briç masası-

dı. Zaman zaman, değişiklik olsun diye, Florya Kulübü'ne yüzmeye veya o zamanlar Küçükçekmece'de olan Beyti'ye yemeğe giderdik.

İlk zamanlarda değil de, 1960'ların ikinci yarısında olsa gerek, denize Çınar Oteli'nin plajından girmeye başladı bütün bu çevre. Yeşilköy'le Yeşilyurt'un birleştii noktada olan otel yeni mi açılmıştı, cemaat mi oteli yeni keşfetmişti, bilemiyorum, ama hep birlikte oradan denize girmeye başladık. O zaman hiç farkında değildim, İstanbul'un önemli otellerinden biriydi Çınar. Plaj için yazlık abone olur ve hemen her sabahımızı orada geçirirdik. Abonman pahalıydı kuşkusuz, ama bir kez herkes oraya gitmeye başladıktan sonra, annem ve çevresindeki herhangi bir kadının bundan tasarruf etmesi zordu artık herhalde; Çınar'a gitmemek toplumsal yaşamın önemli bir bölümünün dışında kalmak anlamına gelirdi.

Çınar Otel plajı, Yeşilköy, 1960'lar.

Sanırım İstanbul'un ilk beş yıldızlı otellerinden biriydi Çınar. Şık ve serin lobisinden geçer, plajına inerdik: Geniş beton bir alan, koltuklar, masalar ve şezlonglar, büfe, uzun bir iskele ve denizde iki üç ahşap sal. Kadınlar, annelerimiz, şezlonglarda güneşlenir, sohbet eder, gerekli ve gereksiz bilgi alışverişinde bulunur, biz çocuklar yüzer, iskeleden birbirimizi denize iter, ping pong oynar ve aynen annelerimiz gibi dedikodu yapardık. Büyükler gibi, bizim de kızlı erkekli gruplarımız vardı çünkü. Kim kime âşık, kim kimin hakkında ne demiş; cinsellikle ilgili olduğunun bilincinde bile olmadan yapılan bu konuşmalar saatler sürer ve hepimize çok önemli gelirdi. Benim arkadaşlarım, en başta teyzemin oğlu Mişel, Elyo Ancel, Elyo'nun teyzeoğlu Jojo (Jozef) Pinhas, Cozi (Jozef) Şenaltındağ,¹ ağırbaşlılığıyla bizden ayrı duran İrvin Schick, ve Viki, Miryam, Etel gibi, daha geç yıllarda Çela ve Dalya gibi, şimdi sokakta görsem tanıyamayacağım, bugün ne yaptıklarını hiç bilmediğim kızlardı. Bunların, varsa, abi ve ablaları Mişel'in bizden dört beş yaş büyük olan ablası Cesi'nin grubunda, kardeşleri de benden dört beş yaş küçük olan kız kardeşimin grubundaydı. Yeşilköylülerle Yeşilyurtlular arasında çok keskin bir gruplaşma vardı, birbirimizi sevmezdik. Niye sevmediğimizi hiç hatırlayamıyorum; onların grubundaki kızların daha

¹ Doğru, Yahudiler arasında çok da yaygın bir isim değil Şenaltındağ! Cozi'nin babası Poldi, gençliğinde Park Otel orkestrasının bateristiymiş. Anlatıldığına göre, bir gün Atatürk otelde yemek yemiş, müziği pek beğenmiş, özellikle beğendiği bateristi yanına çağırıp adını sormuş. "Goldenberg" cevabını alıp bunun "altın dağ" anlamına geldiğini öğrenince, "Sen çok neşeli çalışıyorsun, senin adın Şenaltındağ olsun" demiş. Biliyorum, fıkra gibi; üstelik Yeşilköy'de evinin balkonunda kös kös otururken gördüğüm o yaşlı adamı çılgınlar gibi bateri çalarken hayal etmek zordu, ama o kadar uçuk bir öykü ki, uydurulmuş olabileceğini sanmıyorum.

Çınar Otel ve plajı, Yeşilköy, 1960'lar.

güzel olduğunu, grubun önde gelenlerinden Edi'nin bizden daha yakışıklı olduğunu düşündüğümüz için belki de.

Yeşilköy o kadar kozmopolit bir yer olmasına rağmen, grubumuzun Yahudi olmayan tek üyesi Çınar Otel'i'nin sahibi Tevfik Ercan'ın yeğeni olan Canan'dı. Onun dışında, Mişel'le ben Ara ve Aret adlı iki Ermeni ile dostluk ederdik, ama bu dostluk Yeşilköy'de olduğumuz aylar dışında birbirimizi arayacak kadar gelişmemişti.

Bütün bu çocukların, benden başka istisnası var mıdır, bilmiyor ama sanmıyorum, çoktan evlenmiş (ve boşanıp yeniden evlenmiş), çoluğa çocuğa karışmış olduğunu, çocuklarının bugün bizim o gün olduğumuzdan on yaş daha büyük olduğunu düşünmek ne garip! Bilimsel olmamakla birlikte tümüyle

afaki de olmayan bir tahminle, bir kısmının, az ama hatırı sayılır bir kısmının yurtdışında yaşadığını ve çocuklarının göçmen Türkiyeliler değil, Fransız, Amerikan veya İsrailli olduğunu kestirebiliyorum. Kalanlar ise, doğal olarak, anne ve babalarından görüp öğrendikleri yaşam tarzını, dünya görüşünü ve inançları sürdürüyorlardır, pek az farkla. Jojo Paris'te, Cesi'nin ilk kocası Marsel Alsaid, kız kardeşimin arkadaşı Sandra Tiano ve Üzeyir Garih'in kızı Dalya İsrail'de. Mişel babasının plastik fabrikasının, Elyo amcasının mendil ticarethanesinin başında. Cefi Kamhi ve Cem Hakko'nun neler yaptıklarını gazete okuyan herkes biliyor.

Farksızlığa doğru

Birkaç sayfa önce sorduğum soruya geri dönelim: Bu çevrenin yaşamı benzer sınıfsal/toplumsal konumda olan Müslüman ailelerin yaşamından farklı mı? Annemle babamın kuşağının yaşamı Müslüman yaşatlarınıninkinden farklı mıydı? Ne kadar farklıydı? Şimdi ne kadar farklı? Babamın neslinin içe kapalılıkla tam geçirgenlik arasında bir geçiş dönemini temsil ettiğini söylemiştim. Geçiş dönemi sona ermedi henüz sanıyorum, farklılıklar sürüyor, ama azalarak sürüyor.

Birkaç yıl önce, bir şiir kitabım *Cumhuriyet* gazetesinin Yunus Nadi Şiir Ödülünü kazandığında, gazeteden genç bir kadın kitap ekinde yayınlanmak üzere benimle bir söyleşi yaptı. Yazılı olarak gönderdiği soruların birincisi şöyleydi: “Türkçeyi çok iyi kullanıyorsunuz, ama niye anadilinizde şiir yazmayı tercih etmediniz?” Bilemiyorum, herhalde İbranice demek istiyordu. Hiçbir art niyetinin olmadığı, gerçekten bilmediği ve

merak ettiği için sorduğu çok açıktı, ben de cevap verip onu zor durumda bırakmak, utandırmak istemediğim için bu soruyu sildim, görmezlikten geldim. Çok alındı, sorularını beğenmediğimi düşündü herhalde, bir daha beni aramadı. Kaş yapayım derken göz çıkarmış oldum. Ben İstanbul'da İbrance bilen hiçbir Yahudi tanımiyorum. Vardır kuşkusuz. Hahambaşı biliyordur, dinine özellikle düşkün olan Yahudiler biliyordur, ama o kadar.

İstanbul'un en iyi kitapçılarından Pandora'da benim şiir kitaplarım "Yabancı Şairler" bölümünde dururdu birkaç yıl önce. Bunu fark ettiğimde değiştirtmeye çalıştım yerlerini, "Yahu," dedim, "bu kitaplar benim, ben bu adamım, çok da yabancı sayılmam, görüyorsunuz" dedim. Sonra kitapları kendim öbür tarafa alacakken "Abi," dedi o katta çalışan görevli, "bir soran olduğunda ben onların orada olduğunu biliyorum. Sen şimdi yerlerini değiştirirsen ben onları bulamam sonra." Bıraktım. Şiir kitapları zaten az satılıyor, bir de ben gereksiz yere sorun yaratmayayım diye düşündüm. Şimdi neredeler bilmem, çok zamandır bakmadım.

Yıllar önce, arkadaşım Selim evlendiğinde, nikâhına değil, ama Boğaz'da bir lokantada düğününe gittim. Masanın etrafındaki kalabalığın büyük çoğunluğu kız tarafıydı, tanımadığım insanların arasında kaldım, tanıştırıldık. Karşımda oturan bir yaşıtım, "Türkçeyi ne güzel konuşuyorsunuz, ne zaman öğrendiniz?" diye sordu. Aynı soruyu birkaç yıl öncesinde doktora tezimi yazarken görüşmeye gittiğim, o yıllarda Devlet Planlama Teşkilatı'nda çalışan Tevfik Çavdar da sormuştu. Maksatlı olmayan, aksine beni övmek için sorulan bir soru

karşısında şirretlik edecek değildim ya. “Teşekkür ederim, 1955’ten beri öğrenmeye çalışıyorum” dedim her ikisine de.

Ve sonra Erzincan’da 59. Topçu Er Eğitim Tugayı’nda askerlik yapmaya gittim. Avazım çıktığı kadar “Roni Margulies, İstanbul, emret komutanım” diye ilk bağırdığımda yüzbaşının gözlerindeki “Ne?” ifadesi askerliğimin en tatlı anılarından biri oldu. Yüzündeki ifadeyi sözlere dökmedi ama, helal olsun. Sonra, aylarca Orta Ağır bataryasındaki hemen herkese isminin esrarını izah etmem gerekti. Bataryada bir Yahudi daha vardı ve Mordehay’la ben aynı mangadaydık! Mangamızda bir de Erzurum Ülkü Ocakları üyesi, 1980 öncesi faşist öğretmenlerin derneği Ülkü-Bir’in Erzurum Şube Başkanı olan bir herif vardı. Adını hatırlamıyorum, ama herhalde babası da faşist olsa gerek ki, Alparslan Türkkılıç gibi bir şeydi. Yıllardan 1982, hem ülkede hem tugayda ağır bir baskı dönemi, ne ben ona bulaşıyorum, ne o bana. Ön dişlerinden biri kırıktı, bir gün yemekhanede birisi sordu, “TÖB-DER’lilerle bir kavgada kırıldı” dedi, ben kahkahalar atarak “Vah, vah!” diye gülerken, Mordehay üzgün bir ifadeyle ve ciddiyetle “Geçmiş olsun” dedi. Ben bu salağa dayak mı atsam, faşizmin ne olduğunu mu anlatsam diye düşünürken zaten askerlik bitti!

Bir gün, Erzincan platosunun hemen hemen tümünü kaplayan “eğitim” alanında bir o yana bir bu yana yürüme talimi yaparken, bir zırhlı araç geldi, orta yerde durdu ve içinden çıkan er “Mordehay ve Margiluzcsx, yüzbaşı sizi istiyor” diye bağırdı. “Ulaaan,” diye düşündüm, “kırk bin kişinin içinde iki tane Yahudi var ve yüzbaşı bu iki kişiyi istiyor! Bulaşık yıkayacak iki kişiye gerek olsa, tesadüfen bu ikisinin seçilmiş olma

olasılığı istatistik bilimine sığmaz. Ya Yahudiler nihayet dünyayı ele geçirdiler ve Mordehay'la ben mareşal olacağız ya da, daha büyük olasılıkla, biz burada yürümeyi öğrenirken faşistler iktidara geldi ve tugayın sabun ve abajur ihtiyacını karşılamak üzere götürülüyorum.” Kaçsam, dört taraf dağ! Silâhıma davransam, boş, mermi yok! Kuzu kuzu gittim. Meğerse bir Yahudi bayramıymış, ya Yom Kipur, ya Roşaşana; Genel Kurmay'dan emir gelmiş, “İki gün izinlisiniz, evinize gidebilirsiniz, ama askerliğiniz iki gün uzar” dedi yüzbaşı. Allah'ın Erzincan'ındayız, İstanbul trenle bir buçuk gün! “Sağolun komutanım, vatan görevi her şeyden önce gelir” dedim, selam çıkıp çıktım. Mordehay hâlâ düşünüyordu!

Askerde abajur olma ihtimalini ciddi olarak düşünmedim elbet. İsmimin yarattığı, yukarıda anlattığım şaşkınlık örneklerinin kötü niyetli olduğunu, herhangi bir şekilde ırkçılığa işaret ettiğini de düşünmüyorum. Ama açık ki, hem bu ismin hem yarattığı şaşkınlığın simgelediği, isim farklılığından öte bir farklılık var.

Bu farklılık üzerinde biraz duralım. Ben, kendi hesabıma, çok durdum. Liseyi bitirdiğim yıldan itibaren, otuz küsur yıl yaşadığım İngiltere'de hep yabancı kalmış olmamı doğal karşıliyorum; ama doğup büyüdüğüm yerde, ailemin ve tüm ilkokul arkadaşlarımla yaşadığı şehirde, yoğun duygu, siyaset, edebiyat bağlarıyla bağlı olduğum memlekette niye ve nasıl yabancı olduğum(uz) çok kafamı kurcalamış, çok düşündürmüştür beni.

Dedem ve anneannem balayındalar, 1927. Paris, Bois de Boulogne. Dedemin o zaman henüz zengin olmadığını biliyorum; bu zengin görünümü nasıl açıklamak gerekir, bilemiyorum.

Smyert Shpionam

Önce, başta ırkçıların, ama korkarım sadece onların değil, sağcısı, solcusu ve futbolcusuyla hemen herkesin açık açık veya için için inandığı bir hurafeyi bir kenara itelim. Yahudilerin, James Bond filmlerindeki SMERSH (*Smyert Shpionam* – Casuslara Ölüm) türünden uluslararası bir örgüt, ağ, komplo, şebeke üyesi oldukları inancını safdışı bırakmak nispeten kolay olsa gerek. Dünyanın en zengin ailelerinden Rothschild’lerle aynı gizli örgütün üyesi olsam hayatımın çok daha kolay olacağını çok düşünmüşümdür, ailenin Fransa’daki bağlarının ve Chateau Mouton Rothschild şaraplarının başında olsam neler yapacağımı çok hayal etmişimdir, ama örgüt o kadar gizli ki, elli yıldır arıyorum, ne ben onlarla irtibat kurabildim, ne onlar beni buldular. Oysa, çok Yahudi bir Yahudi olmadığımı itiraf etmekle birlikte, safkan Yahudi olduğum da kuşkusuz.

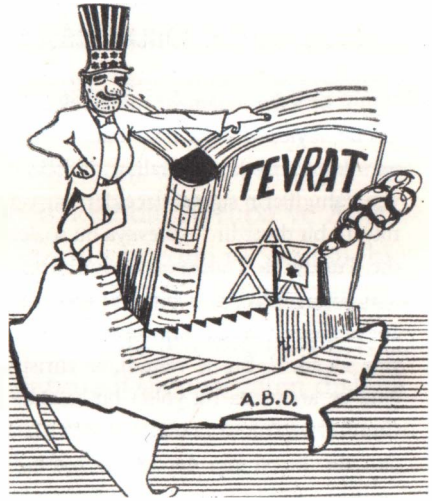
Biraz daha az yaygın ve biraz daha az ırkçı olan inanç ise, Yahudilerin SMERSH üyesi değil, ama “aslında” ve “gizlice” İsrailli oldukları, dolayısıyla Türkiye’de ve bulundukları her yerde aslen yabancı oldukları. Türkiye Yahudilerinin İsraile ilişkileri gerçekten de bilimsel olarak incelenmeye değer, kanımca. Işın o tarafını Rifat N. Bali gibi bir araştırmacıya bırakıp ben şu gözlemlerde bulunabilirim. Doğrudur, genellemek gerekirse, Türkiye Yahudileri’nin büyük çoğunluğunun İsraile bir gönül bağı vardır. Bunun bir nedeni acı çekmiş bir insan grubunun kendini o grubun devleti olarak tanımlayan devlete karşı duyacağı yakınlık ise, bir nedeni de o insan grubunun bulunduğu yerde kendini rahat hissetmesine izin verilmemesidir. Herhangi bir suçlamanın söz konusu olabileceğini düşün-

müyorum, ama eğer bir suçlama söz konusu olacaksa, kendini rahat hissetmeyen küçük bir azınlığın değil, o azınlığın kendini rahat hissetmesine izin vermeyenlerin suçlanması gerekir.

Cumhuriyet kurulduğundan beri çok çeşitli tehlike ve tehditlerle karşılaşan, diğer azınlıkların çok daha büyük tehlikeler yaşadığını gözlemleyen ve istese de istemese de zaten sürekli yabancı muamelesi gören bir azınlığın bir başka yerde, uzak, soyut ve hayali bile olsa, rahatlık ve destek aramasından

“Bütün insanlığın köleleştiği bir cihan diktatörlüğünün kurulması için milletleri emperyalist sistemlerin silahı ile yok etmeğe çalışan Yahudilik, Rusya’da komünizmin kurucusu, güdücüsü ve patronudur!”

“Çağımız buhranının hazırlayıcısı, emperyalizmin beyni, Amerika’da kapitalist, Rusya’da komünist, İngiltere’de liberal sistemin istismarcısı ve efendisidir!”

**Yeniden Milli Mücadele dergisinden
(sayı 7, 17 Mart 1970)**

daha doğal bir şey olamaz.¹ Batı Avrupa’da, (en azından Yahudilere karşı) baskının, ayrımcılığın, tehdidin çok daha az olup Yahudilerin büyük ölçüde asimile olduğu İngiltere, Hollanda, Belçika ve hatta Almanya gibi ülkelerde, bu hayalî rahatlık ve destek ihtiyacı ve onun getirdiği İsrail düşkünlüğü çok daha belirsizdir.

Dahası, 1934 Trakya olaylarıyla² başlayarak defalarca göç etmeye zorlanan bir cemaatin, yüz yılda 120 bin kişiden 20 bin kişiye düşen bir insan grubunun birçok ülkede ve en çok da en kolay gidebildikleri ülke olan İsrail’de pek çok akrabası, eşi dostu vardır. Onları düşünürler, bir gönül bağı da böyle

¹ Bunu, örneğin, bağımsız milletvekili Samuel Abrevaya 1935’te kendisiyle yapılan bir söyleşide şöyle ifade eder: “Türkiye’de, iyi bir Yahudi, Türkiye’nin büyük yarınları uğrunda çalışmalıdır. Filistin ise, memleketlerinde iyi muamele görmeyen Yahudilerin sığınabilecekleri bir yer olduğundan, [bu Yahudiler için] ehemmiyetli bir diyardır.” Abrevaya bu sözleri ettiğinde Almanya’da Naziler iktidardadır, Türkiye’de Trakya olaylarının üzerinden daha bir yıl geçmemiştir. Yahudiler için “sığınabilecekleri bir yer” kavramının güncel ve önemli olmasını anlamak zor değildir. Üstelik, Abrevaya Türkiye devletine şirin görünmek için aynı söyleşide sık sık “... biz ne Yahudi, ne Hristiyan ve ne de Müslüman diye ayrılmış değiliz ve aramızda bu yolda bir telâkki dahi mevcut değildir; hepimiz Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşıyız” gibi sözler eder. Buna rağmen, hemen ağzının panyını alır. Ertesi gün *Anadolu* gazetesinde Orhan Rahmi Gökçe’nin bir yazısı yayınlanır: “Doktorun... tam bir Türk ruhu ve duyuşu ile söz söylemediğini ve başlı başına bir Yahudilik keyfiyetinin varlığına inandığını görüyoruz” diyen Gökçe, yazısını “Vah vah doktor Abrevaya, vah, vah, vah!...” sözleriyle bitirir. Gökçe, bir gün gerçekten de Türkiye’den kaçıp Filistin’e (veya başka bir yere) sığınmak gerekebileceğini kanıtlamaya çalışıyor değildi herhalde, ama yazısını okuyan Yahudilerin ne düşündüğünü tahmin etmek kolay! (Rıfat N. Bali, *Devletin Yahudileri ve “Öteki” Yahudi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 161-186).

² Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri – Bir Türkleştirme Serüveni, 1923-1945* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), Ayhan Aktar, “Trakya Yahudi Olaylarını ‘Doğru’ Yorumlamak”, *Tarih ve Toplum*, sayı 156, 1999, s. 45-56.

doğar. Arap-İsrail savaşlarında taraf tutarlar, İsrail devletinin dirliğini kendilerine sorun ederler. Hayal meyal hatırlıyorum, 1967 Arap-İsrail savaşında İrvin'le ben duvara bir Ortadoğu haritası asmış, renkli raptiyelerle savaşın gelişmesini izlemiştik. İsrail ordusunu temsil eden raptiyelerimiz ne renkti, hatırlamıyorum, ama o rengin kapladığı alan gün gün genişledikçe sevinç duyduğumuzu biliyorum. On iki yaşında İsrail hakkında hiçbir şey bilmiyor olduğumuza ve onu desteklememiz için bilinçli hiçbir neden olamayacağına göre, bu hissi desteği yakın çevremizden görüp öğrenmişiz belli ki.

Ben, son yıllara kadar, bu desteğin boyutlarının pek farkında değildim. Veya fazla düşünmemiş olduğum için unutmuşum. Açık Radyo'da Ömer Madra'nın, Sky Türk televizyonunda Rüstem Batum'un benimle yaptığı birer söyleşiden sonra anladım ve hatırladım. Söyleşilerde İsrail devletinin siyasetleri hakkında, Filistinliler'in hakları hakkında, Avrupa ve Amerika'da binlerce, on binlerce Yahudinin söylediği ve yazdığı, hiçbir şekilde bana özgü olmayan, istisnai veya aşırı olmayan görüşler ifade ettim. Çıngar çıkmadı, annem arkadaş çevreleri tarafından oyun masalarından dışlanmadı (benim zaten dışlanacağım bir yer yoktu), bütün Araplarla birlikte benim de imha edilmem gerektiğini düşünen ve bunu bana internet üzerinden bildiren üç beş ırkçı meczup dışında, tepki bile almadım. Ama tanıdıklar yoluyla, cemaatin bu işten haberdar olanlarının benim ya anti-semit olduğumu ya da "ilginç görünmek", "aykırı olmak" için bu görüşleri savunduğumu düşündükleri kulağıma geldi.

Bir defasında da, bir sahaf dükkânında rastladığım, tanımadığım ama nedense beni tanıyan, nispeten mürekkep yalamış biri, herhalde yüzüme karşı anti-semit olduğumu söylemek istemediği için, “aykırı olma” seçeneğini savundu. Ne dediysem inandıramadım, çok emindi çünkü: “İsrail devleti hakkında sizin söylediklerinizi bir Yahudi düşünüyor olamaz, mümkün değildir.” Uzun süre direndim, “Moşe Bey” dedim, “bakın sahaf dükkânındayız, her yanımız kitap, Yahudilik meselesini bir yana bırakalım, kitabiyattan konuşalım, daha kolay anlaşırız” dedim. Olmadı. Bırakmadı. “Yahu,” dedim sonunda, “ben sizin bütün söylediklerinizi daha önce bin defa İsrail devletinin yayınlarında okudum, size bunu söylemiyorum, kendi görüşleriniz olduğuna inanırmış gibi yapıp saygı gösteriyorum, siz de bana en azından aynı saygıyı gösterin, ifade ettiğim görüşleri ‘aykırı’ olmak için, ‘ilginç’ olmak için değil, inandığım için ifade ettiğime inanın” dedim. Yine olmadı!

İsrail devletinin eleştirilemeyeceği, eleştirilmemesi gerektiği cemaat içinde çok yaygın bir inanç, ama çok da somut bir anlam ifade etmeyen bir inanç sanırım. Somut bir anlamı yok, çünkü somut bir sonucu yok. Olsa olsa, hiç maça gitmeyen ama zaman zaman televizyonda futbol izleyen birinin, örneğin benim, Fenerbahçe taraftarı olması gibi: Çocukluktan kalma bir gönül bağı, o kadar. Hiçbir maddi anlamı yok; ne benim Fenerbahçe’ye bir yararım var, ne onun benim hayatıma bir katkısı.

Yahudilerin uluslararası bir komplo örgütünün üyeleri ve/veya aslında İsraili oldukları safsatalarını savuşturduktan sonra, geriye ne kalıyor? Bir şeyler kalıyor, iyi biliyorum, ama ne? Farklılık mıdır, yabancılık mıdır, onu tanımlamak zor işte.

“Los Vedres”

Bana öyle geliyor ki, farklılık unsurlarının hiçbiri çok temel değil. Farklılığı nelerin yarattığını saymaya çalışayım.

Yüzyıllar boyunca ayrı bir “millet” olarak yaşamış olmanın getirdiği farklı gelenekler, âdetler, alışkanlıklar, yaşam tarzı, yani en genel anlamıyla farklı bir “kültür” var kuşkusuz. Ama Osmanlı döneminde ve hatta ta 1950’lere kadar ulaşım ve iletişim olanaklarının pek çok yöre için yok denecek kadar az ve geri olduğu düşünülürse, “ayrı” yaşamının getirdiği yaşam tarzı farklılıkları Mardinliler ve Sivaslılar için, dağ köylüleri ve sahil kasabalılar için, Balkan göçmenleri ve Kars’ta onyıllarca Rus yönetimi altında yaşamış olanlar için de geçerli olsa gerek. Yahudilere özgü bir durum değil. Dahası, bu ayrı yaşamlar artık yok. Dolayısıyla, geride bıraktıkları her şey zaman içinde yavaşça veya hızla, ama gittikçe hızlanarak, aşınıyor, törpüleniyor, yok olmaya yüz tutuyor.

Bu genel “kültür” farklılığının nedenleri arasında, dinin gündelik hayata yansıyan, ilk bakışta belki de dini olduğunun anlaşılması bile zor olan etkilerini eklemek gerek. Bunların bir kısmı, dindar insanların bilerek dinin gereklerini yerine getirmesi şeklini alır ve çok belirgin olur. Örneğin, cuma akşam güneşin battığı andan itibaren, cumartesi akşam ayrıntısını bilemediğim bir ana kadar dinibütün bir Yahudinin dinlenmesi, iş yapmaması gerekir ve buradaki “iş” kavramı alabildiğine geniştir: Işık yakılamaz, arabaya binilemez, yemek pişirilemez, hiçbir şey yapılamaz. Böyle yaşayan bir Yahudi’nin en azından cuma günleri çevresindeki Müslümanlardan farklı bir yaşam süreceği açık. Ne var ki, ben “şabat” gereklerini yerine getiren

tek bir Yahudi tanımıyorum. Bu konuda iyi bir tanık olmadığının bilincindeyim, kız kardeşime sordum, o da tanımıyor. Kısacası, bunu ve buna benzer bir dizi dini gereği hâlâ yerine getirenler olduğu ne kadar kesinse, bunların hepsini yerine getirenlerin artık çok az olduğu da o kadar kesin.¹

Bir de, gündelik hayatta, dinden gelen, ama bilinçli bir dindarlıkla değil, farkında bile olmadan uygulanan âdetler, davranışlar olsa gerek. Ben, örneğin, gelincik balığını şehvetle severim. Oysa, İngilizlerin uskumru yememesi gibi, anlaşılmaz bir nedenle Türk milleti gelincik yemez. Yahudiler ise, “gaya” dedikleri bu balığa özellikle rağbet gösterir. Dahası, her bayramda, hatta her şabat akşamı sofrada balık olması gerekir. Bunun dini kökenleri var mıdır, varsa nedir, bilmiyorum; bilen var mıdır, emin değilim. Annem her şabat akşamı sofraya balık getirecek kadar dindar değil, ama en azından her bayramda bunu yerine getirecek kadar dindar. Sonuç olarak, benim gelincik düşkünlüğümün İstanbullu bir Yahudi ailenin oğlu olmamla ilişkisi var. Buna benzer din temelli pek çok önemsiz, ufak tefek beğeni ve davranış tarzı olsa gerek.

İkinci bir tür farklılık nedeni olarak, nüfus ortalamasının ötesinde sınırötesi ilişkiye sahip olmak, daha yaygınca yaban-

¹ Bir kez merakım uyandıktan sonra, kız kardeşime sormakla yetinmedim. Biz bunları konuşurken kapıyı çalıp kardeşime pırasa köftesi getirmiş olan komşusu Bayan Beki'ye de sordum. O biliyordu işte! Şabat, cumartesi akşam ilk yıldız çıktığında sona erermiş (ama her cumartesi akşam pencereden yarı beline kadar sarkıp yıldız aramak gerekmiyormuş elbet; “halıla”, yani bir tür “cep ilmi” varmış). Ve Kuzguncuk sinagogunun Caddebostan'da oturan hahamı cumartesi sabahları evinden işyerine ya yürüyerek gidermiş ya da cuma gece Üsküdar'da bir otele kalıp oradan yürürmüş.

cı dil biliyor olmak ve zaten anadil olarak nüfus genelinden farklı bir dil konuşuyor olmak da sayılmalı kuşkusuz. Ama ilk ikisinin cemaatin sadece küçük bir zümresi için geçerli olduğunu, üçüncüsünün ise çok dilli bir imparatorlukta çok önemli olmadığını sanıyorum. Olsun, bunları da farklı bir kültür oluşmasına katkıda bulunan unsurlar olarak kabul edelim. Çok uzun süredir zamanaşımına uğramakta olduklarını unutmadan.

Üçüncü bir neden şu olabilir. İlber Ortaylı Osmanlı ordusuna asker devşirilmesiyle ilgili olarak şöyle der: “Devşirmenin çeşitli kuralları vardır; kalabalık ailelerden alınır, tek çocuk alınmaz, Yahudi çocuk alınmaz. Çünkü Yahudiler kural olarak kırsal bir millet değildir, kentsel bir millettir. Kent uşağı, şehir uşağı devşirilmez.”¹ Bu cümleleri okuduğumda dank etti. Yahudiler gerçekten de İmparatorluğun en kentsel gruplarından biri, belki de en kentsel olanı. Yahudilerin en yoğun olarak yaşadıkları üç Osmanlı yerleşim merkezi, sırasıyla, Selanik, İstanbul ve İzmir, yani Osmanlı’nın “gerçek” kentleri. Bunun dışında Çanakkaleli, Manisalı, Edirneli ve Tokatlı Yahudiler duydum, ama Yahudinin köylüsünü ne duydum, ne gördüm. Ezici çoğunluğu köylü olan bir ülkede, bu kentliliğin, üstelik yüzyıllarca geriye giden kentliliğin, bir insan grubunun kültürünü nüfusun geri kalanından farklılaştıracağı açık.

Elinizdeki kitabın ilk paragrafında, Batılı bir seyyahın Yahudi kadınlarını çirkin, “kara kuru, kısık gözlü yaratıklar” olarak gördüğünü aktarmıştım. Ondan kırk yıl kadar sonra, “Es-

¹ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler”, *Osmanlı Barışı* (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2003) içinde, s. 118.

ter ve Roza” adlı öyküsünde Oktay Akbal şöyle yazar: “Haliç kıyısına giden sokaklar vardı... Hep Musevi sokakları, Musevi mahalleleriydi. Adım başında insanın ağzını açık bırakan, Amerikan filmlerindeki gibi ıslık çalmak hevesi veren, bir Dorothy Lamour bacağı, bir Ava Gardner profili, o yıkık, harap evlerin kapısından bacasından taşıp karşımıza çıkıverirdi.”¹ Bareilles ile Akbal Yahudi mahallelerinin yoksulluğu ve sefaleti konusunda hemfikir; kadınların görünümü hakkında yazdıkları ise, açık ki, gözlemlenen değil, gözlemleyen daha iyi yansıtıyor. Batılı Bareilles Ortadoğulu, fakir kadınlar görüyor; Doğulu Akbal ise, nüfusun geneline kıyasla daha Batılı, daha az mutaassıp giyinen, sinemadan tanıdığı Batılılara daha fazla benzeyen, daha iç gıcıklayıcı, belki de, kısaca, daha “kentli” kadınlar görüyor.

Kentliliğin insanı nasıl ve ne ölçüde farklılaştıracığı, somut ve ayrıntılı etkilerinin neler olacağı sorularını, bir tarih veya sosyoekonomi çalışması olma iddiasını taşımayan bu kitapta cevaplamaya çalışmayacağım bile. Ama Yahudi olmayan okurlarım bundan önceki sayfalarda yer yer bazı kesitlerini aktardığım cemaat yaşamı ile kendi çevrelerinin yaşamını karşılaştırdıklarında farklılıkların bazılarını fark edebileceklerdir.

Aktardığım kesitler kaçınılmaz olarak kendi yaşamımın merceğinden geçen bir ışık altında gözlemlenip anlatıldığı için, önemli ölçüde kişisel. Nitekim, kız kardeşimin liseden sınıf arkadaşı, benim siyaseten ve daha genel anlamda arkadaşım, benden daha yoğun bir Yahudi çevrenin çocuğu Albert

¹ Aktaran Nedim Gürsel, *Bozkırdaki Yabancı* (İstanbul: Doğan Kitap, 2006) içinde “Çağdaş Türk Edebiyatında Yahudi Tipleri”, s. 118.

elinizdeki sayfaların erken elyazmalarını okuduğunda şöyle bir yorum yaptı:

Yazdıklarına “kişisel gözlem” demişsin. Senin özelinde bu biraz sorun, çünkü çok tipik olmaktan çok uzaksın cemaat ölçüleriyle... Yarı Aşkenazsın, yukarı-orta sınıfsın, din hak getire, gelenek de pek yok diyorsun (Barmitzvah da mı yapmadın?), Yıldırım Kültür Derneği’ne uğramamışsın, İngiltere’ye göçmen olmuşsun, üstüne üstlük solculuk filan derken, azınlığın azınlığının azınlığı gibisin...

Cemaatin kimlik ve aidiyet mevzularının hakkını vermemişsin. Benim kuşakta tipik olan bir “los vedres”¹ muhabbeti vardır mesela... İsrail’den “medina” (memleket) diye bahsedilirdi... Çok dindar olmasan bile, Roşaşana ve Kipur önemlidir, Pesah’ta hiç olmazsa ilk akşam hamursuz yenir, çocuklar Yahudi derneklerine gitmeye teşvik edilir, belki İbranice kursuna gönderilir; orta-lise yıllarında bir İsrail ziyareti belki; tabii cemaat içinden evlenmek teşvik edilir...

O kadar da değil, elbet Barmitzvah yaptım! Barmitzvah’m hakkında bir öykü² bile yazdım! Oğlanların on üç yaşına bastığı ve adam katına çıkıp cemaat üyesi olarak kabul edildiği yıl yapılan geleneksel töreni yaptırmayan bir ailenin benim neslimde bile mevcut olabileceğini sanmıyorum. On üçüncü doğumgünü hediyem de, tam Albert’in dediği gibi, annem ve ba-

¹ “Vedre” sözünü ben de biliyorum. Anneannemle dedem kendi aralarında Ladino konuşurlar, bu dili konuşan bütün Yahudiler gibi Türklere “vedre” derlerdi. “Yeşil” demek. Müslümanlığın renginden yola çıkan “tarafsız” bir ifade diye düşünülebilir, ama sanmıyorum. Bir küçümseme de içeriyor herhalde.

² “Barmitzvah”, *Gülümser Çocukluğum Ardından* (İstanbul: Adam Yayınları, 2000) içinde, s. 63-65.

***Barmitzvah törenimin akşamında aile yemeği. Tarabya Oteli, 5.5.1968.
Soldan sağa büyükbabam, anneannem ve dedem. Arkada ben.***

bamla bir haftalık bir İsrail gezisi olmuştu. Tipik olmayabilirim, ama uzaylı da değilim!

Fakat Albert'in sözlerinde ilgimi çeken, cemaati çok daha yakından tanıyan biri olarak, benim gözden kaçırdığım farklılıkları sıralamaya gelince son tahlilde onun saydıklarının da bir iki dini bayram, bir iki dini gelenek ve bir turistik geziden ibaret olması. Üstelik şöyle devam ediyor Albert:

Senin de belirttiğin gibi, farklılıklar iyice azaldı, özellikle son kuşakta eğitim seviyesi de yükselince ne şive farkı kaldı (Ladino zaten hepten yok oldu), ne kosher kasap kaldı, ne cumartesi günü radyo/TV açmamak... "Halis Yahudi" tabir edilen Kuledibi sakini stereotip kalmamıştır sanırım. Ne var ki,

İsrail'e sempatim olsa da olmasa da, Kipur bayramında oruç tutsam da tutmasam da, memleket insanının çoğunun gözünde yabancıyım, gayri Müslim olduğum için. Mesele ne-cip milletimizin kendini nasıl tanımladığı ile ilgili bence ve din hâlâ bu tanımın temel unsuru sanki...

Zurnanın zırt dediği yer de burası işte. Ben de birkaç yıl önce söyle yazmıştım:

Benim vatanım İstanbul, anadilim Türkçedir. Dolayısıyla, ben kendimi İstanbul'da yabancı hissetmem elbet. İnsanın hayatında bir açıdan en önemli günler olan, yaşlandıkça daha da önem kazanan günler, okul günleri, ilk aşk günleri, ilk dostluk, ilk içki, ilk hayal kırıklığı günleri, tüm önemli ilklerin günleri İstanbul'da geçti benim için. O da değişti, ben de değiştim, ama birlikte yaşadığımız günler değişemez. Ben İstanbul'da kendimi yabancı hissedemem. Ama yabancı olarak görüldüğümü biliyorum.¹

Varmak zorunda kaldığım sonuç, sanırım, şu: Farklılık az ve giderek azalıyor, ama yabancılık çok ve azalmıyor!

Yabancılık, Türkiye devletinin ve bu devletin temel, "asli" unsurunun kendisini Türk ve Müslüman olarak tanımlamasından, görmesinden, hissetmesinden kaynaklanıyor. Evet, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sı sadece "vatandaşlık bağı"² tanıır, ne dinden, ne etnik kökenden söz eder; ama pek çok konuda olduğu gibi, bu konuda da Anayasa bir kâğıt parçasından ibarettir, "aslolan hayattır."

¹ Roni Margulies, *Şiir, Yahudilik Vesaire* (İstanbul: Kanat Kitap, 2004), s. 133-34.

² Anayasa'nın 66. maddesine göre, "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür."

Ben bu kitabı 2006 Ağustos’unda Bozcaada’da denize nazır bir kahvede bitirmeye çalışırken, fazla gazete okumaktan kaçınıyor olmama rağmen, iki haber dikkatimi çekti. Önce *Zaman* gazetesinde Eser Karakaş’ın, Cumhurbaşkanlığı Denetleme Kurulu’nun bir raporunda azınlık vakıflarının mülklerinin “Yabancı Mülkleri” başlığı altında verildiğini anlatan yazısını, sonra *Birgün* gazetesinde Hrant Dink’in Ermeni Patriği Mutaflan’ın bir mektubundan alıntılacağı “Bilinmeyen bir nedenle, devlet çok uzun yıllardan beri azınlık politikalarını Dışışleri Bakanlığı kanalıyla yönetmekte ve yönlendirmektedir” cümlesini okudum.¹ Azınlıklar konusunun özellikle gündemde olduğu bir yılın özellikle sıcak azınlık haberleriyle dolu bir ayı değil; herhangi bir yılın herhangi bir ayı!

Türkiye Devleti kurulduğu günden bu yana gayri Müslim ve/veya gayri Türk olan azınlıklarla ne yapacağını bilemedi. Başlangıçta, Türk olmayan ama Müslüman olan azınlıkların (aslen Kürtlerin) zamanla asimile edilebileceğine inanılıyordu, Şeyh Sait ayaklanması bu inanca son verdi, asimilasyon umudu yerini yok saymaya, inkâra bıraktı; 1980’lerin ortalarından itibaren bu da gerçekçiliğini, uygulanabilirliğini kaybedince askeri imha ve dayatma politikaları uygulandı; şimdi ise...²

Ne Türk ne de Müslüman olan azınlıklar hakkında ise, büyük bir gönül rahatlığıyla iddia ediyorum, hiçbir Türk devlet adamının hiçbir kuşkusu olmamıştır: “Bunlar yabancıdır, bil-

¹ “Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu ve ‘yabancı’ kavramı”, *Zaman*, 2 Ağustos 2006; “Dışışlerine mecbur kalmamak”, *Birgün*, 25 Ağustos 2006.

² Devletin bu konuya yaklaşımı hakkında okuduğum en aydınlatıcı kitap Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999).

fiil veya potansiyel olarak sorundur, beşinci koldur, ‘kökleri dışarıda’ unsurlardır. Olmasalardı daha iyi olurdu.” Olurdu, ama varlar. Her şeye rağmen hâlâ varlar. Olmamalarını sağlamak Nazi tarzı bir “nihai çözüm” uygulamak dışında mümkün olamayacağı için, Türkiye Devleti bu azınlıkları Türkleştirmeye çalışmak ile “gitmelerine” yol açmak arasında yalpalayıp durmuştur. Bir gün Yahudilere “Vatandaş, Türkçe konuş” diye bağırır, ertesi gün Rumları sınır dışı eder. Her iki durumda da sonuç aynı olur: Ataları yüzyıllardır bu topraklarda yaşayan aileler “yabancı” olduklarını nihayet kabul eder, basar gider.

“De la Kula”

Dünyanın yaşayan en büyük romancısı olan Amerikalı Philip Roth'un *Operation Shylock: A Confession* adlı harika romanında, Philip Roth adını kullanan bir sahtekâr İsrail'i Yahudiler için en büyük tehlike olarak görür, Siyonizmin neden olacağı ikinci soykırımın önünü almak için İsrail'deki Avrupa kökenli Yahudilerin bir an önce dedelerinin vatanlarına, Polonya'ya, Rusya'ya, Litvanya'ya, Romanya'ya dönmelerini amaçlayan bir hareket (“diasporizm”) yaratmaya çalışır. Romanda, sahte Roth gerçek Roth'u bu hareketin acil önemine ikna etmeye çalışırken şöyle der:

Amerikalı Yahudilerin kökleri Ortadoğu'da değil, Avrupa'dadır – bunların Yahudi tarzı, Yahudi sözcükleri, güçlü nostaljileri, gerçek ve elle tutulabilir tarihleri, bütün bunlar

Avrupalı köklerinden gelir. Dede Hayfa'dan gelmemiştir, Minsk'ten gelmiştir.¹

Amerika vurgusunu, Doğu Avrupa'yı, Siyonizm'e matrak bir gözle bakan bir romanın bana özellikle cazip gelmesini bir kenara bırakalım, gerçek Roth'un sahte Roth'a söylediklerinde önemli bir gerçek payı olduğunu düşünmeden edemedim.

Amerikalı Yahudilerin büyük çoğunluğu Doğu Avrupa kökenlidir. Hem kendi yaşam tarzları, hem Amerikan kültürüne yaptıkları katkılar (bir tür susamsız simit olan *bagel* gibi, gündelik Amerikancaya girmiş olan bir dizi *Yiddish* kelime gibi), sadece Yahudi olmaktan değil, yüzyıllar boyunca Doğu Avrupa'da yaşamış olan, *Doğu Avrupa kültürüyle yoğrulup karışarak yaşamış olan Yahudi* olmaktan gelir.

Hem *bagel*, hem *Yiddish*, çok büyük bir çoğunluğu İspanya kökenli olan İstanbul Yahudilerine tümüyle yabancıdır. Kitaplarda okumuş ve haberdar olmuş olabilirler, ama ne birini yerler, ne diğerini konuşurlar. Aynı şekilde, benim Yahudilerimin zeytinyağlı yemekleri, beyaz reçeli, garip dilleri, anlamsız duygusallığı Minskli bir Yahudiye ve onun New Yorklu torunlarına yabancıdır.

İstanbul Yahudilerinin dedeleri ve onların dedeleri ve onların dedeleri İstanbulludur, Selaniklidir, Edimelidir, Çanakkalıdır. Benim dedem Tirelidir, tahminen onun dedesi ve onun dedesi de öyle. Tüm bu Yahudiler Türk değildir elbet; Orta Asya'yla, Oğuzların Kayı boyuyla filan haşa ilişkileri yoktur;

¹ Philip Roth, *Operation Shylock: A Confession* (New York: Simon & Schuster, 1993), s. 47. – Çeviri benim.

KADININ

Adı ve soyadı

Öleni

Tevî

İşi

Anasının adı

Donna

Babasının adı

Salamon

ERKEĞİN

Adı ve soyadı

Yuda

Bu Babası

İşi

Presa

Anasının adı

Klara

Babasının adı

Chapin

ama kültürel olarak Yahudilik tarafından ne kadar şekillendirilmişlerse, bir o kadar da 500 küsur yıl Osmanlı topraklarında yaşamış olmanın özelliklerini taşırlar. Türkleştiremediklerimizdirler, ama Türkiyelileşmişlerdir. Biraz farklıdırlar, ama sânilânın aksine, yabancı değildirler. Buralıdırlar.

Birkaç sayfa önce “Kuledibi sakini stereotip” diye geçen Yahudi’ye Yahudiler “de la Kula” (Kule’den, Kuleli) der. Bugün bu ifade artık Nişantaşı’nda ve Bebek sırtlarında yaşayan Yahudilerin Kuledibi’nden daha mutena semtlere taşınamamış, yoksul Yahudiler için duydukları küçümseme duygusunu içerir hale geldi. Ama sonuç olarak, cemaatin hâlâ merkezi ve en büyük sinagogu olan Neve Şalom, Kuledibi’nde. Hahambaşılık Kuledibi’nde.

Geçenlerde bir sahaf dükkânında bir evlenme cüzdanı buldum. Öjeni ile Yuda, 20 Kasım 1963’te Beyoğlu Evlenme Dairesi’nde evlenmiş. Öjeni’nin nüfusta kayıtlı olduğu yer “Fener, Karabaş Mahallesi, Makarnacı Sokak”, Yuda’nınki “Fener, Hızır Çavuş Mahallesi, Çorbacı Çeşme Sokak”. Öjeni ev kadını, Yuda “presçi”. “Şimdi oturdukları yer”, yani evlenip taşındıkları mahalle: “Galata, Büyük Hendek”, yani Kuledibi’nde Neve Şalom’un bulunduğu cadde; Şişhane’den Galata Kulesi’ne uzanan, binlerce kartpostal ve gravüre konu olan cadde. Öjeni’nin babasının adı Salamon, Yuda’nın babası Mişon. Bu kadar tipik bir çift olabilir mi? İkisi de Fener’de, yani Balat sırtlarında doğmuş, evlenince Kuledibi’ne taşınmış. Ve babalarının isimleri Salamon ile Mişon!

Benim çocukluğumda, gençliğimde “Salamon ve Mişon” fıkraları çok anlatılırdı.¹ Laz fıkraları gibi, bunların da büyük bir kısmı ırkçıydı (fıkraların konusu genellikle para olurdu, mizah unsuruysa Salamon ile Mişon’un cimriliğinden kaynaklanırdı), bir kısmı da değildi. Ama son tahlilde, kitaplar dolduracak kadar çok olan, pek çok fıkra derlemesinde koca bir bölüm oluşturan bu fıkralar Salamon ile Mişon’un İstanbul yaşamının ayrılmaz unsurları olduğunun da altını çizmez mi?

Belki de tüm İstanbul Yahudilerinin evlenme cüzdanı bu cüzdan biraz. Çünkü hepsi, hepimiz, biraz Balatlı, biraz *de la Kula*, biraz Mişon ile Salamon’uz. Ve Yahudiler sadece Türkiye’de Pazar günleri azar!

Başka yerde kafiye tutmaz çünkü.

¹ Bu fıkraların yaygınlığını belgeleyen bir çalışma için: “Fıkra Kitaplarında Yahudi İmgesi”, Rifat N. Bali, *Maziye Eşelerken* (İstanbul: Dünya Kitapları, 2006) içinde, s. 149-155.

Kartpostalın üzerinde matbu olarak Fransızca “Seyyar tenekeci” yazılı. Birisi Osmanlıca elyazısıyla “Tenekeci Hasköylü Salamonacı” yazmış, ya tanıdığı için ya da, kim bilir, dalga geçmek için...

“Bugün pazar, Yahudiler azar!”

**Bu deyişin aslı sanırım “Bugün pazar, gâvurlar azar”.
Hristiyanların kutsal gününden kaynaklanıyor olsa gerek;
Yahudiler için pazar gününün özel bir önemi yok çünkü.
Ben nedense hep “Yahudiler azar” diye duymuşumdur.**

**Anneannem masada oturuyor, tam arkasında dedem,
dedemin omuzlarında ya annem ya teyzem.
Herhalde Büyükada’da bir piknik, 1930’lar, tahminen günlerden pazar.**

Görsel malzeme için teşekkürler

Hasköy Yahudileri gravürü, Cevat Rifat Atilhan'ın kitapları ve anti-semit karikatürler için Rifat N. Bali'ye; Yahudi sarraf kartpostalı için

Mert Sandalcı'ya; Kuledibi ve Yahudi tenekeci kartpostalları için Uğur Göktaş'a; Yahudi dilenciler fotoğrafı için "Küçük" Ziya Gönenç'e;

Fiyasko Klik plağını bir eskicide bulup hemen bana haber veren antikacılar şahı "Şişman" Mehmet Çelik'e; malzemenin bir kısmını hiç vazifesi değilken tarayan Serkan Özkaya'ya gönülden teşekkür ederim.

“Ben bu kitabı İstanbul Yahudilerine
bir ‘aşk mektubu’ olarak düşündüm,
öyle planladım, öyle yazdım.
Aksanımdan bıyıklarına, konuşurken yaptığı
el kol hareketlerinden ismime kadar,
beni ben eden önemli ve önemsiz,
anlamlı ve anlamsız pek çok ayrıntıyı,
niteliği, özelliği bu cemaatten aldım.
Sonra uzak düştük; hem coğrafi,
hem daha başka anlamlarda aramız açıldı;
bu kitap bir tür borç ödeme, bir tür teşekkür.”

ISBN 975-8859-52-8

9 789758 859528

